
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

कविकुलगुरू कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M2420(2) विषय पुराण

नाव अथ श्रीमदध्यात्म रामायण अयोध्याकांड

लेखक/लिपीकार राम शर्मण

पृष्ठ .... काळ .... पूर्ण/अपूर्ण

M2420(02)

तयादेव्यायाचितोऽतोमयिदयापरोऽपिराजासत्यवादी अवश्यंत्वदुक्तंदास्यामीतिप्रतिज्ञावाक्यस्यसत्यत्वं कर्तुमेवनवासंददौ ६१ ६२
नोचितंशरूद्दस्यतवमयाविना कार्याक्षमत्वात् विवाहकालेनातिचरिष्यामीति प्रतिज्ञातत्वाच्च ६३ वननयनाभावेहेतुगर्भविशेषणं
बहुव्याघ्रेत्यादि ६४ ६५ ६६ फलादिकमपिसमयेदुर्लभमित्याह कालेइत्यादिनदृश्यतेवनेषु तृणाद्याच्छादनात् जनसंचारा

चतुर्दशसमास्तत्रवासोमेकिलयाचितः तयादेव्याददौराजासत्यवादीदयापरः ६१ अतःशीघ्रंगमिष्या-
मिमाविघ्नंकुरुभामिनि श्रुत्वातद्रामवचनंजानकीप्रीतिसंयुता ६२ अहमग्रेगमिष्यामिवनंपश्चात्त्वमेष्य
सि इत्यहमांविनागंतुंतवराघवनोचितम् ६३ नामाहराघवःप्रीतःस्वप्रियांप्रियवादिनीम् कथंवनंत्वां
नेष्येऽहंबहुव्याघ्रमृगाकुलम् ६४ राक्षसाघोररूपाश्चसंतिमानुषभोजिनः सिंहव्याघ्रवराहाश्चसंचरं-
तिसमंततः ६५ कट्वम्लफलमूलानिभोजनार्थंसुमध्यमे अपूपानिव्यंजनानिविद्यंतेनकदाचन ६६
कालेकालेफलंवापिविद्यतेकुत्रसुंदरि मार्गोनदृश्यतेक्वापिशर्कराकंटकान्वितः ६७ गुहागह्वरसंबाधं
झिल्लीदंशादिभिर्युतम् एवंबहुविधंदोषंवनंदंडकसंज्ञितम् ६८ पादचारेणगंतव्यंशीतवातातपादिम
त् राक्षसादीन्वनेदृष्ट्वाजीवितंहास्यसेऽचिरात् ६९ तस्माद्भद्रेगृहेतिष्ठशीघ्रंद्रक्ष्यसिमांपुनः रामस्यव-
चनंश्रुत्वासीतादुःखसमन्विता ७०

भावाच्चयत्रापिदृश्यते तत्रापिशर्कराद्यन्वितः ६७ वासःस्थानमप्यतिदुःखजनकमित्याह
गुहेत्यादि सम्यक्बाध्यंतेरिपवोयत्रेतिसंबाधं दुर्गवासस्थानं गुहागह्वररूपं तद्यद्यपिरिपुपीडारहितम् तथापिझिल्लीदंशा
दियुतत्वात्तत्रस्थातुमशक्यमितिभावः ६८ तत्रापिपद्भ्यांगमनमतिदुःखमित्याह पादेति ६९ ७० ५ ९

स्फुरद्वक्त्रा अंतर्गतक्रोधवशात्तत्स्फुरणम् तदेवाह किंचित्कोपेति अस्यागेहे तवो धर्मपत्नीत्यादयः ७१ पतिव्रतात्वमेवोपपाद
यति त्वदनन्यामिति त्वत्तोन्यः पुरुषो न विद्यते यस्यास्तां यद्वा त्वत्तो भेदरहितां शक्तिशक्तिमतोरभेदात् अत एवादोषामू यापि
रक्षोधर्षणाविभीषिका सापि मिथ्येत्याह त्वत्समीपइति यन्नामस्मरणेन रक्षांसि पलायंते तस्य तवेत्यर्थः ७२ यदपि फलादीनां कुत्वा

मत्स्यवान्तस्फुरद्वक्त्रा किंचित्कोपसमन्विता कथं मामिच्छसे त्यक्तुं धर्मपत्नीं पतिव्रताम् ७१ त्वदनन्याम
दोषां मां धर्मज्ञः सिद्ध्यापरः त्वत्समीपे स्थितां राम को वा मां धर्षयेद्बुने ७२ फलमूलादिकं यद्यत्त्वभु-
क्तावशेषितम् तदेवामृततुल्यं मे तेन तुष्टा रमाम्यहम् ७३ त्वया सह चरंत्या मे कुशाः काशाश्च कंट
काः पुष्पास्तरणतुल्या मे भविष्यंति न संशयः ७४ अहं त्वां क्लेशये नैव भवेयं कार्यसाधिनी बाल्ये मां
वीक्ष्य कश्चिद्धि ज्योतिःशास्त्रविशारदः ७५ प्राह ते विपिने वासः पत्या सह भविष्यति सत्यवादी द्विजोभू
याद्गमिष्याम्यहं त्वया सह ७६ अन्यत्किंचित्प्रवक्ष्यामि श्रुत्वा मां नय काननम् रामायणानि बहुशः श्रु-
तानि बहुभिर्द्विजैः ७७ सीतां विना वनं रामो गतः किं कुत्रचिद्वद अतस्त्वया गमिष्यामि सर्वथा त्वत्स
हायिनी ७८ यदि गच्छसि मां त्यक्त्वा प्राणांस्त्यक्ष्यामि तेऽग्रतः इति तं निश्चयं ज्ञात्वा सीताया रघुनंदनः ७९

यदुक्तं तत्परिहरति फलेति त्वद्भुक्तावशिष्टं विघसत्वादमृततुल्यमित्यर्थः रमामीत्यार्षं परस्मैपदम् ७३ चरंत्याः गच्छंत्याः अत्र
त्वत्संग एव हेतुरिति भावः ७४ कार्यसाधिनी रक्षोवधादिकार्यसाधिकेति व्यंग्यम् वनगमनं च मेऽवश्यंभावीति इतिहासकथ
नेन द्रढयति बाल्येइति ७५ ७६ ७७ त्वत्सहायिनी स्मृत्यादिसर्वकार्येषु अहमेव ते सहायेति व्यंग्यम् ७८ ७९ ७

गच्छगमनंकुरु तत्रवनेतपस्विवेषेणहारादीनांक्वचित्स्थापनमावश्यकम् तत्रसर्वस्थलेषु अपायसंभावनासत्वान्निरपायंस्थानंब्रा
ह्मणेषु दानमित्याहारुंधत्यैइतिवसिष्ठपत्न्यै यत्रस्थापितमेतद्देहापायेऽपिलभ्यमितिभावः ८० वयमपितथैवकुर्मइत्याह ब्राह्मणे
भ्यइति ८१ श्रुतंवेदाध्ययनंकुटुंबवत्त्वमिदंदानपात्रतासंपादकंविशेषणम् ८२ मातृसेवकेभ्योदानंमातृस्नेहेन ८३ ८४ समर्प

अब्रवीद्देविगच्छत्वंवनंशीघ्रंमयासह अरुंधत्यैप्रयच्छाशुहारानाभरणानिच ८० ब्राह्मणेभ्योधनंसर्वं
दत्वागच्छामहेवयम् इत्युक्त्वालक्ष्मणेनाशुद्विजानाहूयभक्तितः ८१ ददौगवांवृंदशतंधनानिवस्त्राणि
दिव्यानिविभूषणानि कुटुंबवद्भ्यः श्रुतशीलवद्भ्योमुदाद्विजेभ्योरघुवंशकेतुः ८२ अरुंधत्यैददौसीता
मुख्यान्याभरणानिच रामोमातुःसेवकेभ्योददौधनमनेकधा ८३ स्वकांतःपुरवासिभ्यःसेवकेभ्य
स्तथैवच पौरजानपदेभ्यश्चब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः ८४ लक्ष्मणोऽपिस्वमित्रांतुकौसल्यायैसमर्पयत्
धनुःपाणिःसमागत्यरामस्याग्रेव्यवस्थितः ८५ रामःसीतालक्ष्मणश्चजग्मुःसर्वेनृपालयम् ८६ श्री
रामःसहसीतयानृपपथेगच्छन्शनैःसानुजःपौरान्जानपदान्कुतूहलदृशःसानंदमुद्वीक्षयन् श्यामः
कामसहस्रसुंदरवपुःकांत्यादिशोभासयन् पादन्यासपवित्रताऽखिलजगत्प्रापालयंतत्पितुः ८७ इति
श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादे अयोध्याकांडेचतुर्थःसर्गः ४

यत् तत्तइत्यध्याहारः समागत्यरामस्य अग्रेस्थितइत्यन्वयः ८५ ततःरामइति ८६ नृपपथेराजमार्गेकुतूहलेनपश्यंतिता-
न्कुतूहलदृशः पौरान् सानंदंपश्यन् तेन तेषांदुःखनिरासः पितुस्तत्कैकेय्याधिष्ठितमालयंगृहंप्राप ८७ इतिश्रीमत्सक
लविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावली० अध्यात्मरामायणेसेतौ अयोध्याकांडेचतुर्थःसर्गः ४ ५ ५

सजानकिंजानक्यासहितम् लक्ष्मणेनसममायांतमित्यन्वयः तादृशंदृष्ट्वापरस्परं वीक्ष्योचुः परस्परमित्येव १ सत्यसंधंसत्यप्र-
तिज्ञम् २ अत्यजत् वनवासमाज्ञापितवान् सत्यवता सत्यवक्त्रा वर्णलोपआर्षः कैकेयीवापूर्वमत्यंतरामेप्रीतिमतीकथंदुष्टाजाते
तिशेषः यद्भरतस्यराज्यंरामस्यवनवासंचदृत्तवतीतिभावः ३ याचतांवालोभाद्भरतस्यराज्यंरामसुच्यमानगुणंकथंकुतोहेतोर्वि

श्रीमहादेवउवाच आयांतंनागराहृष्ट्वामार्गेरामंसजानकिम् लक्ष्मणेनसमंवीक्ष्यऊचुःसर्वेपरस्परं
म् १ कैकेय्यावरदानादिश्रुत्वादुःखसमावृताः बतराजादशरथःसत्यसंधंप्रियंसुतम् २ स्त्रीहेतोरुत्सज
त्कामीतस्यसत्यवताकृतः कैकेयीवाकथंदुष्टारामंसत्यंप्रियंकरम् ३ विवासयामासकथंक्रूरकर्मातिमू
ढधीः हेजनानात्रवस्तव्यंगच्छामोऽद्यैवकाननम् ४ यत्ररामःसभार्यश्चसानुगोगंतुमिच्छति पश्यंतुजा
नकींसर्वेपादचारेणगच्छतीम् ५ पुंभिःकदाचिदृष्टावाजानकीलोकसुंदरी साऽपिपादेनगच्छंतीजनसं
घेषुनावृता ६ रामोऽपिपादचारेणगजाश्वादिविवर्जितः गच्छतिद्रक्ष्यथविभुंसर्वलोकैकसुंदरम् ७ राक्ष
सीकैकयीनाम्नीजातासर्वविनाशिनी रामस्यापिभवेदुःखंसीतायाःपादयानतः ८

वासयामास अत्रहेतुंन पश्यामःअ
तो निष्प्रयोजनदुष्टत्ववज्जनवत्यस्मिन्देशेन वस्तव्यमित्याहुः हेजनाइति ४ यत्रकाननेपश्यंत्विति तेनसर्वथादैवप्राबल्यंजानं-
त्विति व्यंग्यम् ५ तदेवोपपादयति पुंभिरिति गच्छंतीत्यस्य दृश्यतामितिशेषः ६ द्रक्ष्यथ अस्याप्युक्तव्यंग्येएवतात्पर्यम् ७ रा-
क्षसीति यत्कृत्यारामस्य स्ववनवासादिकृतदुःखाभावेऽपिसीतायाः पादगमनकृतंदुःखंतस्यापिभवेदित्यन्वयः ८ ९

उपसंहरति बलवानिति पर्यायोक्तमत्रालंकारः साधूनांवृंदेसमूहे ९ तत्वतः तेषांतत्वंचवच्मीत्यर्थः १० परोजडेभ्यःविष्णुर्व्यापकः वैकुंठनिलयोवा आदिमन्नारंजीवसमूहस्तद्रूपोहिरण्यगर्भस्तस्याप्ययनः परायणः वेद्रत्नाभट्टारास्सृष्ट्यादिसामर्थ्यदः योगमा यायोगेनस्वसंबंधेनापरिच्छिन्नमपि अतिपरिच्छिन्नत्तिसा ११ एषमायागुणैरिति एतेनमायिकएवायमाकारोनतुपां

बलवान्विधिरेवात्रपुंप्रयत्नोहिदुर्बलः इतिदुःखाकुलेवृंदेसाधूनांमुनिपुंगवः ९ अब्रवीद्वामदेवो ऽथसाधूनांसंघमध्यगः मानुशोचथरामंवासीतांवावच्मितत्वतः १० एषरामःपरोविष्णुरादिनारा- यणःस्मृतः एषासाजानकीलक्ष्मीर्योगमायेतिविश्रुता ११ असौशेषस्तमन्वेतिलक्ष्मणाख्यश्चसां- प्रतम् एषमायागुणैर्युक्तस्तत्तदाकारवानिव १२ एषएवरजोयुक्तोब्रह्माभूद्विश्वभावनः सत्वावि ष्टस्तथाविष्णुस्त्रिजगत्प्रतिपालकः १३ एषरुद्रस्तामसोऽंतेजगत्प्रलयकारणम् एषमत्स्यःपुरा- भूत्वाभक्तंवैवस्वतंमनुम् १४ नाव्यारोप्यलयस्यांतंपालयामासराघवः समुद्रमथनेपूर्वंमंदरे सुतलंगते १५ अधारयत्स्वपृष्ठेद्रिंकूर्मरूपीरघूत्तमः महींरसातलंयातांप्रलयेसूकरोऽभवत् १६ तोलयामासदंष्ट्राग्रेतांक्षोणींरघुनंदनः नारसिंहंवपुःकृत्वाप्रल्हादवरदःपुरा १७

त्वभौतिकइत्युक्तम् १२ मायागुणैस्तत्तदाकारवत्त्वमेवेविवृणोति एषएवेति विश्वभावनोविश्वस्रष्टा १३ १४ लयस्यां तंलयस्यदैनंदिनप्रलयस्य अंतंसमाप्तिपर्यंतम् १५ अद्रिंमंदरम् यातायदेत्यादि प्रलयेसूकरस्तदेत्यादि १६ १७ ५

तद्रक्षः प्रल्हादपीडकं रक्षः सुत्रराज्यमिंद्रराज्यं हृतं बलिना १८ याच्ञया बलेः सकाशाद्भिक्षाव्याजेनाहरत् परावर्तितवान् १९ २० तस्य रावणस्य नचैवं दशरथगृहे एवावतारकरणे किंबीजं तत्राह राज्ञेति २१ पुत्रत्वाकांक्षया विष्णोरिति विष्णुर्मे पुत्रो भवत्विनीच्छयेत्यर्थः २२ २३ नारदः प्राह भूभारहरणोद्देश्यकं ब्रह्मणः संदेशवचइत्यर्थः २४ २५ रामो दुःखितो भविष्य

त्रिलोककंटकं रक्षः पातयामास तन्नखैः सुत्रराज्यं हृतं दृष्ट्वा अदित्यायाचितः पुरा १८ वामनत्वमुपागम्य याच्ञया चाहरत्पुनः दुष्टक्षत्रियभूभारनिवृत्त्यै भार्गवोऽभवत् १९ स एव जगतां नाथ इदानीं रामतां गतः रावणादीनि रक्षांसि कोटिशो निहनिष्यति २० मानुषेणैव मरणं तस्य दृष्टं दुरात्मनः राज्ञा दशरथेनापि तपसाराधितो हरिः २१ पुत्रत्वाकांक्षया विष्णोस्तदा पुत्रोऽभवद्धरिः स एव विष्णुः श्रीरामो रावणादिवधाय हि २२ गंता ह्येव वनं रामो लक्ष्मणेन सहायवान् एषा सीता हरेर्माया सृष्टिस्थित्यंतकारिणी २३ राजा वा केकयी वापि नात्र कारणमण्वपि पूर्वेद्युर्नारदः प्राह भूभारहरणाय च २४ रामोऽप्याह स्वयं साक्षाच्छ्वो गमिष्याम्यहं वनम् अतो रामं समुद्दिश्य चिंतां त्यजत बालिशाः २५ राम रामेति ये नित्यं जपंति मनुजा भुवि तेषां मृत्युभयादीनि न भवंति कदाचन २६ का पुनस्तस्य रामस्य दुःखशंका महात्मनः रामनाम्नैव मुक्तिः स्यात्कलौ नान्येन केनचित् २७

तीत्यपि वृथाशंकैवेत्याह रामेति मृत्युभयाभावे इतरभयाभावः कैमुतिकन्यायसिद्धः तन्नामजपकर्तुस्तत्त्वज्ञानोदयादिति भावः २६ तस्य दुःखशंकाकैव त्वयः कलौ तु नाम्नैव नामाभिलापेनैव मुक्तिस्तज्जनकं तत्त्वज्ञानं नान्येन योगादिनेत्यर्थः २७ ७ ७

ईदृशस्य किमर्थः देहपरिग्रहस्तत्राह मायेत्यादि विडंबयति स्वीयाचारेण सदाचारं लोकान् शिक्षयति मातापितरौ पुत्रानिव फ
लांतरमप्याह भक्तानामिति २८ राज्ञो ऽभीष्टं विष्णोः स्वपुत्रत्वम् २९ हृत्संशयग्रंथिम् हृदि विद्यमानं रामे मनुष्यत्वादिविषयं च
संशयग्रंथिम् ३० ३१ गोपनीयं पृथग्जनेष्विति शेषः ३२ अवारितः पुत्रत्वात् द्वारपालैरिति शेषः गत्वा कैकेयीसमीपमिति शेषः ३३

मायामानुषरूपेण विडंबयति लोककृत् भक्तानां भजनार्थाय रावणस्य वधाय च २८ राज्ञश्चाभीष्ट-
सिद्ध्यर्थं मानुषं वपुराश्रितः इत्युक्त्वा विरराामाथ वामदेवो महामुनिः २९ श्रुत्वा तेऽपि द्विजाः सर्वे रामं
ज्ञात्वा हरिं विभुम् जहुर्हृत्संशयग्रंथिं राममेवान्वचिंतयन् ३० य इदं चिंतयेन्नित्यं रहस्यं रामसीतयोः
तस्य रामे दृढा भक्तिर्भवेद्विज्ञानपूर्विका ३१ रहस्यं गोपनीयं वो यूयं वै राघवप्रियाः इत्युक्त्वा प्रययौ विप्र
स्तेऽपि रामं परं विदुः ३२ ततो रामः समाविश्य पितृगेहमवारितः सानुजः सीतया गत्वा कैकेयीमिदमब्र
वीत् ३३ आगता स्मो वयं मातस्त्रयस्ते संमतं वनम् गंतुं कृतधियः शीघ्रमाज्ञापयतु नः पिता ३४ इत्युक्ता
सहसोत्थाय चीराणि प्रददौ स्वयम् रामाय लक्ष्मणायाथ सीतायै च पृथक् पृथक् ३५ रामस्तु वस्त्राण्युत्सृज्य
वन्यचीराणि पर्यधात् लक्ष्मणोऽपि तथा चक्रे सीता तन्न विजानती ३६

तेसंमतं वनं दंडकारण्यं गंतुं कृतधियो
निश्चिता इत्यन्वयः आज्ञापयतु पितेत्यनेन तदाज्ञां विना गमने तस्य दुःखादौ अहं दोषभाक् स्यामिति सूचितम् ३४ इत्युक्ता रामेण कैकेयी
सहसा झटिति उत्थाय रामायेत्यन्वयः चीराणि वन्यपरिधेयानि वल्कलादीनि जीर्णवासांसि वा ३५ तत्चीरपरिधानप्रकारस्वरूपम्
३६

हस्तेगृहीत्वाचीरमितिशेषः तच्चीरंकैकेयीदत्तंचीरम् ३७ भर्त्सयन्कैकेयीमितिशेषः ३८ किंप्रयच्छसि चीरमितिशेषः ३९ प दीति त्वद्दूराविषयभूताः पियदिस्वेच्छयासमन्वेति सम्यक्ग्लानिरहितमनुपश्चात्गच्छतीत्यर्थः ४० वनदुःखंवनवासजं

हस्तेगृहीत्वारामस्यलज्जयामुखमैक्षत रामोगृहीत्वातच्चीरमंशुकेपर्यवेष्टयत् ३७ तद्दृष्ट्वारुरुदुः सर्वेराजदाराःसमंततः वसिष्ठस्तुतदाकर्ण्यरुदितंभर्त्सयन्रुषा ३८ कैकेयींप्राहदुर्वृत्तेरामएववल यादृतः वनवासायदुष्टेत्वंसीतायैकिंप्रयच्छसि ३९ यदिरामंसमन्वेतिसीताभक्त्यापतिव्रता दिव्याब रधरानित्यंसर्वाभरणभूषिता ४० रमयत्वनिशंरामंवनदुःखनिवारिणी राजादशरथोप्याहसुमंत्रं रथमानय ४१ रथमारुह्यगच्छंतुवनंवनचरप्रियाः इत्युक्त्वाराममालोक्यसीतांचैवसलक्ष्मणम् ४२ दुःखान्निपतितोभूमौरुरोदाश्रुपरिप्लुतः आरुरोहरथंसीताशीघ्रंरामस्यपश्यतः ४३ रामःप्र दक्षिणंकृत्वापितरंरथमारुहत् लक्ष्मणःखड्गयुगलंधनुस्तूणीयुगंतथा ४४ गृहीत्वारथमारुह्यनो दयामाससारथिम् तिष्ठतिष्ठसुमंत्रेतिराजादशरथोब्रवीत् ४५ गच्छगच्छेतिरामेणनोदितोचोद यद्रथम् रामेदूरंगतेराजामूर्च्छितःप्रापतद्भुवि ४६ पौरास्तुबालवृद्धाश्चवृद्धाब्राह्मणसत्तमाः तिष्ठ तिष्ठेतिरामेतिक्रोशंतोरथमन्वयुः ४७

दुःखम् ४१ वनचरामुनयःप्रियायेषांते ४२ सीताशीघ्रमारुरोहेत्यनेनत- स्याःकार्यसाधकउत्साहःसूचितः ४३ ४४ ४५ रथमचोदयत् राज्ञारामाधीनकृतत्वाद्राजाज्ञापेक्षयातदाज्ञैवप्रबलेति मत्वेतिव्यंग्यम् दूरंगतेदृष्टिपथमतिक्रांते ४६ वृद्धाइत्यस्यज्ञानवृद्धाइत्यर्थः ४७

राममातुरित्यादरसूचकं विशेषणम् ४८ दुःखितस्यमेयदिकिंचित्कालंजीवनंभवेत्तदातत्रराममातृगृहेएवान्यत्रतुक्षणमात्रम
पितन्नसंभाव्यते राममातृगृहेऽपिचिरंनैवतदित्याह अतइति विनाकृतः दैवेनेतिशेषः अनेनदैवसंपादितंमरणंदुर्वारमि

राजारुदित्वासुमंत्रंचिरंमांनयंतुगृहंप्रति कौसल्यायाराममातुरित्याहपरिचारकान् ४८ किंचित्कालंभवेन्न
त्वजीवितंदुःखितस्यमे अतऊर्ध्वंनजीवामिचिरंरामंविनाकृतः ४९ ततोगृहंप्रविश्यैवकौसल्या
याःपपातह मूर्च्छितश्चचिरादुद्ध्वातूष्णीमेवावतस्थिवान् ५० रामस्तुतमसातीरंगत्वातत्रावस
त्सुखी जलंप्राश्यनिराहारोवृक्षमूलेस्वपद्विभुः ५१ सीतयासहधर्मात्माधनुःपाणिस्तुलक्ष्मणः पा
लयामासधर्मज्ञःसुमंत्रेणसमन्वितः ५२ पौराःसर्वेसमागत्यस्थितास्तस्याविदूरतः शक्तारामंपुरंने
तुंनोचेद्गच्छामहेवनम् ५३ इतिनिश्चियमाज्ञायतेषांरामोऽतिविस्मितः नाहंगच्छामिनगरमेतेवैक्लेश
भागिनः ५४ भविष्यंतीतिनिश्चित्यसुमंत्रमिदमब्रवीत् इदानीमेवगच्छामःसुमंत्ररथमानय ५५ इत्या
ज्ञप्तःसुमंत्रोऽपिरथंवाहैरयोजयत् आरुह्यरामःसीताचलक्ष्मणोऽपिययुर्द्रुतम् ५६ अयोध्याभि
मुखंगत्वाकिंचिद्दूरंततोययुः तेऽपिराममदृष्ट्वैवप्रातरुत्थायदुःखिताः ५७

तिध्वनिनम् ४९ तूष्णीमेवस्वकृ
तापराधेनलज्जयेतिभावः ५० ५१ सीतयासहास्वपदित्यन्वयः पालयामासजाग्रद्रामंररक्षेत्यर्थः ५२ रामंपुरंनेतुंयदिश
क्तास्तदापरावृत्यनेष्यामोनोचेत् वनमेवगमिष्यामइतिनिश्चयमित्यर्थः ५३ क्लेशभागिनोवनगमनादितिभावः ५४ ५५
इत्याज्ञप्तः सुमंत्रोरथंवाहैरयोजयत् ५६ अयोध्याभिमुखमितितेषांप्रतारणायेदम् ५७ ६ २

तदेवाह रथनेमीति ५८ ५९ शृंगिवेरं शृंगिऋष्याश्रमः तदविदूरतस्तत्पूर्वभागे ६० जनैः जनमुखैः ६१ अयं सखा समानख्यातिस्त्व
समानज्ञानः अनेन गुहस्य धर्मव्याधादिवत्तत्त्वज्ञत्वं सूचितम् अथाऽपि सत्यपि भेदापगमेनाथ तवाहं न मामकीनस्त्वमिति न्या

रथनेमिगतं मार्गं पश्यंतस्ते पुरं ययुः हृदि रामं ससीतं ते ध्यायंतस्तस्थुरन्वहम् ५८ सुमंत्रोऽपि रथं शीघ्रं नोदयामास सादरम्. स्फीतान् जनपदान्पश्यन् रामः सीतासमन्वितः ५९ गंगातीरं समागच्छच्छृंगिवेराविदूरतः गंगां दृष्ट्वा नमस्कृत्य स्नात्वा सानंदमानसः ६० शिंशपावृक्षमूले स निषसाद रघूत्तमः ततो गुहो जनैः श्रुत्वा रामागमं महोत्सवम् ६१ सखायं स्वामिनं द्रष्टुं हर्षात्तूर्णं समापतत् फलानि मधुपुष्पादि गृहीत्वा भक्तिसंयुतः ६२ रामस्याग्रे विनिक्षिप्य दंडवत्पापतद्भुवि गुहमुत्थाप्य तं तूर्णं राघवः परिषस्वजे ६३ संपृष्टकुशलो रामं गुहः प्रांजलिरब्रवीत्. धन्योऽहमद्य मे जन्म नैषादं लोकपावन ६४ बभूव परमानंदः स्पृष्ट्वा तेऽगं रघूत्तम. नैषादराज्यमेतत्ते किंकरस्य रघूत्तम ६५ त्वदधीनं वसन्नत्र पालयास्मान् रघूद्वह आगच्छ यामो नगरं पावनं कुरु मे गृहम् ६६

यात्स्वामिनं द्रष्टुमिति ६२ ६३ नैषादमपि मे जन्म धन्यम् त्वदंगस्पर्शादिति भावः ६४ तदेवाह बभूवेति एतत्ते किंकरस्य नैषादरा
ज्यम् ६५ यत्त्वदधीनमतोऽत्र वसन् अस्मान् पालय अत्र न ते पितुः स्वाम्यत्वमित्यत्र वासे दोषाभाव इति भावः ६६ ७

दासइत्यनेनभोज्याहारतासूचिता ६७ नवेक्ष्यामि नप्रवेक्ष्यामि इतिमेप्रतिज्ञेतिशेषः ६८ एतत्तेसर्वंराज्यंममैवत्वंचमेसखेव
तत्वस्त्वात् तथापिप्रतिज्ञारक्षणायतेग्रामंनप्रविशामीतिभावः ६९ समानाय्यगुहेनेतिशेषः अथआनयनानंतरं वार्तानंत
रंवा ७० हि पादपूरणे लक्ष्मणेनयदास्तृतम् ७१ तत्रोवासेत्यन्वयः स्थितइत्यर्थः ततोनिद्रासमयेस्रुघापेत्यर्थः ७२ परि

गृहाणफलमूलानित्वदर्थेसंचितानिमे अनुगृह्णीष्वभगवन्दासस्तेऽहंसुरोत्तम ६७ रामस्तमाहसु-
प्रीतोवचनंशृणुमेसखे नवेक्ष्यामिगृहंग्रामंनववर्षाणिपंचच ६८ दत्तमन्येननोभुंजेफलमूलादिकं
चन राज्यंममैतत्तेसर्वंत्वंसखामेतिवल्लभः ६९ वटक्षीरंसमानाय्यजटामुकुटमादरात् बबंधेलक्ष्म
णेनाथसहितोरघुनंदनः ७० जलमात्रंतुसंप्राश्यसीतयासहराघवः आस्तृतंकुशपर्णाद्यैःशयनंलक्ष्म
णेनहि ७१ उवासतत्रनगरप्रासादाग्रेयथापुरा सुष्वापतत्रवैदेह्यापर्यंकइवसंस्कृते ७२ ततोविदूरेपरि
गृह्यचापंसबाणतूणीरधनुःसलक्ष्मणः ररक्षरामंपरितोविपश्यन्गुहेनसार्द्धंसशरासनेन ७३
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेपंचमःसर्गः ५ सुप्तंरामंसमा-
लोक्यगुहःसोऽश्रुपरिप्लुतः लक्ष्मणंप्राहविनयाद्भ्रातःपश्यसिराघवम् १

तोविपश्यन् दुष्टजंतूनितिशेषः ७३ इतिश्रीमत्सकलराजविप० अध्यात्मरामायणेसेतौ अयोध्याकांडेपंचमःसर्गः ५
षष्ठेगताथवाल्मीकेराश्रमंतेनसंस्तुतः मुनींद्रैःसहितस्तत्रावसत्स्वमितीर्यते १ सुप्तमिति १ ७ ७

कुशपत्रसमूहनिर्मितेसंस्तरे आस्तरणेइत्यर्थः शोभनेरांकवादिभिरास्तीर्णे २ ३ कोहेतुः अन्योनकोपीत्यर्थः ४ कस्त
र्हिहेतुस्तत्राह स्वपूर्वेति ५ तदेवोपपादयति सुखस्येति स्वयमपितस्यनसंपादकइत्याह अहमिति अहंसुखादिजनक
क्रियांकरोमीत्यपिवृथाभिमानः अस्वातंत्र्यादितिभावः तदेवाह स्वकर्मसूत्रेणग्रथितईश्वरेणेतिशेषः यथासूत्रयुक्तांका

शयानंकुशपात्रोघसंस्तरेसीतयासह यःशेतेस्वर्णपर्यंकेस्वास्तीर्णेभवनोत्तमे २ कैकेयीरामदुःख
स्यकारणंविधिनाकृता मंथराबुद्धिमास्थायकैकेयीपापमाचरत् ३ तच्छ्रुत्वालक्ष्मणःप्राह सखेशृणु
वचोमम कःकस्यहेतुर्दुःखस्यकश्चहेतुःसुखस्यवा ४ स्वपूर्वार्जितकर्मैवकारणंसुखदुःखयोः ५
सुखस्यदुःखस्यनकोऽपिदातापरोददातीतिकुबुद्धिरेषा अहंकरोमीतिवृथाभिमानः स्वकर्मसूत्र
ग्रथितोहिलोकः ६ सुहृन्मित्रार्युदासीनद्वेष्यमध्यस्थबांधवाः स्वयमेवाचरन्कर्मतथातत्रविभा-
व्यते ७ सुखंवायदिवादुःखंस्वकर्मवशगोनरः यद्यद्यथागतंतत्तद्भुक्त्वास्वस्थमनाभवेत् ८

ष्ठपुत्तलींसूत्रधारोनानाप्रकारसूत्रचालनेनानेकविधक्रियावतींकरोति एवंभगवान् कर्मरूपसूत्रचालनेन तथातथाका
रयतीतिभावः ६ सुहृन्मित्रेसोपाधिनिरुपाधिभेदाभिन्ने एवमरिद्वेष्यौ एतेकर्मसुहृत्वादिप्रयोजकंकर्म स्वयमेवाचरन्ये
नसुहृत्त्वादिभावोभवति एवंतत्रसुखदुःखादिविषयेऽपिविभाव्यते ज्ञायतइत्यर्थः ७ स्वकर्मवशगोनरः यद्यत्सुखंवा
दुःखंवायथागतं यथाप्राप्तंभवति तत्तद्भुक्त्वास्वस्थमनाः रागद्वेषहीनोभवेत् ८ ५ ७ ७

भोगागमेसुखभोगप्राप्तौ भोगविवर्जनेदुःख भोगाप्राप्तौ वांछामेवाभिनयति आगच्छत्विति सुखमितिशेषः माऽगच्छतुदुः खमितिशेषः अतएवाहंभोगवशगो नभवे अलमितिनिषेधार्थमव्ययम् पृथक्पदं यथैवाहं तथैवरामोपीति नकिंचिदस्मा कमेतत्कृतंदुःखमितिभावः ९ यस्मादिति प्राप्यफलमितिशेषः तत्तत्रेत्युपलक्षणम् तस्मात्तेनेत्यपिबोध्यम् १० यद्यत् वि धात्राविहितं तदलंघ्यमितिनिश्चित्य तत्तत्फलोदये हर्षविषादाभ्यामलम् एवंचास्मत्कृतेत्वयाविषादोनकार्यइतिभावः ११

नमेभोगागमेवांछानमेभोगविवर्जने आगच्छत्वथमागच्छत्वभोगवशगोभवे ९ यस्मिन्देशेचका लेचयस्माद्वायेनकेनवा कृतंशुभाशुभंकर्मभोज्यंतत्तत्रनान्यथा १० अलंहर्षविषादाभ्यांशुभा शुभफलोदये विधात्राविहितंयद्यत्तदलंघ्यंसुरासुरैः ११ सर्वदासुखदुःखाभ्यांनरःप्रत्यवरु ध्यते शरीरंपुण्यपापाभ्यामुत्पन्नंसुखदुःखवत् १२ सुखस्यानंतरंदुःखंदुःखस्यानंतरंसुखम् द्वयमेतद्धिजंतूनामलंघ्यंदिनरात्रिवत् १३ सुखमध्येस्थितंदुःखंदुःखमध्येस्थितंसुखम् द्वय मन्योन्यसंयुक्तंप्रोच्यतेजलपंकवत् १४

आवश्यकश्चशरीरिणांतत्संबंधइत्याह सर्वदेति पुण्यपापजत्वात् शरीरस्यतदवच्छेदेन सुखदुःखवत्त्वावश्यकत्वादयंनरः सदाताभ्यांप्रत्यवरुध्यते संबध्यते १२ संबंधप्रकारमाह सुख स्यानंतरमिति एवंचपुनःसुखमपिभाव्येवेतिभावः १३ इदानींपदार्थमात्रस्यत्रिगुणात्मकत्वेन सुखस्यापिदुःखात्म कत्वाद्धेयत्वमित्याह सुखमध्यइति तेनोभयमपिहेयमेवेति तदुक्तंपतंजलिना सर्वमेवदुःखंविवेकिनइति १४

उपसंहरति तस्मादिति इष्टप्राप्तौनहृष्यंति अनिष्टप्राप्तौनमुह्यंतीत्यन्वयः तत्रहेतुः सर्वमायेतिभावनात् नत्वैंद्रजालिकमा
यान्हृतेष्टानिष्टप्राप्तौहर्षमोहौतद्वदितिभावः १५ सलिलंस्पृष्ट्वेति प्रातः कालिकसकलक्रियोपलक्षणम् १६ मेअवतरणायेति-

तस्माद्धैर्येणविद्वांसइष्टानिष्टोपपत्तिषु नहृष्यंतिनमुह्यंतिसर्वमायेतिभावनात् १५ गुहलक्ष्मणयो
रेवंभाषतोर्विमलंनभः बभूवरामःसलिलंस्पृष्ट्वाप्रातःसमाहितः १६ उवाचशीघ्रंसुहृढांनावमान
यमेसखे श्रुत्वारामस्यवचनंनिषादाधिपतिर्गुहः १७ स्वयमेवदृढांनावमानिनायसुलक्षणाम्
स्वामिन्नारुह्यतांनौकासीतयालक्ष्मणेनच १८ वाहयेज्ज्ञातिभिःसार्द्धमहमेवसमाहितः तथेतिराघवः
सीतामारोप्यशुभलक्षणाम् १९ गुहस्यहस्तावालंब्यस्वयंचारुरुहदच्युतः आयुधादीन्समारोप्यल
क्ष्मणोप्यारुरोहच २० गुहस्तान्वाहयामासज्ञातिभिःसहितःस्वयम् गंगामध्येगतागंगांप्रार्थयामा
सजानकी २१ देविगंगेनमस्तुभ्यंनिवृत्तावनवासतः रामेणसहितांहंत्वांलक्ष्मणेनचपूजये २२ सु
रामांसोपहारैश्चनानाबलिभिराहृता इत्युक्त्वापरकूलंतौशनैरुत्तीर्यजग्मतुः २३ गुहोऽपिराघवंप्राह
गमिष्यामित्वयासह अनुज्ञांदेहिराजेंद्रनोचेत्प्राणांस्त्यजाम्यहम् २४ श्रुत्वानैषादिवचनंश्रीरामस्त
मथाब्रवीत् चतुर्दशसमाःस्थित्वादंडकेपुनरप्यहम् २५

शेषः १७ नौकारुह्यतामित्यन्वयः १८ वाहयेइतिनौका
मितिशेषः १९ २० वाहयामास अरित्रादिभिश्चालयामास परंपारंप्रापयितुमित्यर्थः गंगामध्येगताजानकीगंगांप्रार्थयामा-
सेत्यन्वयः २१ २२ आहृतासतीपूजये अनेनश्रद्धासूचिता २३ अनुज्ञांस्वसहगमनविषयाम् २३ नैषादिर्गुहः २५

नासत्यमपितुसत्यमेवेत्यर्थः तेनान्यथानसंभावनीयमितिभावः २६ हृच्छ्रात् हृच्छ्रमत्रातिदुःखं तत्र गंगापरकूलेमेध्यंमृगंभक्ष्यं मृगंहत्वाहुत्वावैश्वदेवदेवताभ्यः २७ २८ बहिराश्रमद्वारि २९ ३० ३१ ३२ रामसामीप्यंस्वार्थेष्यञ् रामसमीपमित्यर्थः ३३

आयास्याम्युदितंसत्यंनासत्यंरामभाषितम् इत्युक्त्वालिंग्यतंभक्तंसमाश्वास्यपुनःपुनः २६ निवर्त-यामासगृहंसोऽपिकृच्छ्राद्ययौगृहम् तत्रमेध्यंमृगंहत्वापक्त्वाहुत्वाचतेत्रयः २७ भुक्त्वावृक्षदलेसुखा सुखमासनतानिशाम् ततोरामस्तुवैदेह्यालक्ष्मणेनसमन्वितः २८ भरद्वाजाश्रमपदंगत्वाबहिरु पस्थितः तत्रैकंबटुकंदृष्ट्वारामःप्राहचहेबटो २९ रामोदाशरथिःसीतालक्ष्मणाभ्यांसमन्वितः आ स्तेबहिर्वनस्येतिह्युच्यतांमुनिसन्निधौ ३० तच्छ्रुत्वासहसागत्वापादयोःपतितोमुनेः स्वामिन्रामःसमा गत्यवनाद्बहिरवस्थितः ३१ सभार्यःसानुजःश्रीमानाहमांदेवसन्निभः भरद्वाजायमुनयेज्ञापयस्वय थोचितम् ३२ तच्छ्रुत्वासहसोत्थायभरद्वाजोमुनीश्वरः गृहीत्वार्घ्यंचपाद्यंचरामसामीप्यमाययौ ३३ दृ ष्ट्वारामंयथान्यायंपूजयित्वासलक्ष्मणम् आहमेपर्णशालांभोरामराजीवलोचन ३४आगच्छपादरजसा पुनीहिरघुनंदन इत्युक्त्वोटजमानीयसीतयासहराघवौ ३५ भक्त्यापुनःपूजयित्वाचकारातिथ्यमुत्तम म् अद्याहंतपसःपारंगतोऽस्मितवसंगमात् ३६

मेपर्णशालामागच्छेत्यन्वयः ३४ आनीय प्रापय ३५ तपसःपारं पूर्णतांगतोऽस्मि प्राप्तोऽस्मि प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् तद्विष्णोःस्मरणादेवसंपूर्णंस्यादितिश्रुतिरितिस्मृतेर्यस्यना मस्मरणेनापिसर्वकर्मपूर्णता तस्यसाक्षाद्दर्शनेकिंवक्तव्यमित्यर्थः यद्वा तपसःपारंफलंसर्वतपःफलमेतत् यत्तवदर्शनमित्यर्थः ३६

भूतंभाविचतवोदंतंवृत्तांतोज्ञातः तत्रभूतवृत्तांतज्ञानमभिनयति जानामीत्यादि ३७ यदर्थमिति सर्वत्रयच्छब्दोरक्षोवधपरः ३८
३९ प्रकृतेःपरंप्रकृतिगुणास्पृष्टमीश्वरम् ४० तेसीतारामलक्ष्मणभरद्वाजाःअन्योऽन्यंप्रागुक्तंसंभाष्य ततोरामोमुनिसन्निधावु

ज्ञातंरामतवोदंतंभूतंचागामिकंचयत् जानामित्वांपरात्मानंमाययाकार्यमानुषम् ३७ यदर्थमवतीर्णोसि प्रार्थितोब्रह्मणापुरा यदर्थंवनवासस्तेयत्करिष्यसिवैपुरः ३८ जानामिज्ञानदृष्ट्याहंजातयात्वदुपासनात् इतःपरंत्वांकिंवक्ष्येकृतार्थोऽहंरघूत्तम ३९ यस्त्वांपश्यामिकाकुत्स्थंपुरुषंप्रकृतेःपरम् रामस्तमभिवाद्याहसीतालक्ष्मणसंयुतः ४० अनुयात्यास्त्वयाब्रह्मन् वयंक्षात्रियबांधवाः इतिसंभाष्यतेन्योन्यमुषित्वामुनिसन्निधौ ४१ प्रातरुत्थाययमुनामुत्तीर्यमुनिदारकैः कृतप्लवेनमुनिनादृष्टमार्गेणराघवः ४२ प्रययौचित्रकूटाद्रिंवाल्मीकेर्यत्रचाश्रमः श्रुत्वारामोऽथवाल्मीकेराश्रमंऋषिसंकुलम् ४३ नानामृगद्विजाकीर्णंनित्यपुष्पफलाकुलम् तत्रदृष्ट्वासमासीनंवाल्मीकिंमुनिसत्तमम् ४४ ननामशिरसारामोलक्ष्मणेनचसीतया दृष्ट्वारामंरमानाथंवाल्मीकिर्लोकसुंदरम् ४५

षित्वा ४१ यमुनायांकृतप्लवेनकृतस्नानेनमुनिनादृष्टमार्गेणदर्शितमार्गेणराघवोमार्गदर्शकैर्मुनिदारकैःसहयमुनामुत्तीर्य ४२
चित्रकूटाद्रिंप्रययौ यत्रवाल्मीकेराश्रमइत्यनेनतस्यप्राशस्त्यम् ४३ द्विजाःपक्षिणोब्राह्मणाश्च ४४ रमानाथंविष्णववतारम् ४५

कमनीयपद्मसदृशनेत्रम् ४६ विस्मयेनानिमिषेईक्षणेनेत्रेयस्यसः हर्षजाश्रुभिः पूर्णेलोचनेयस्यसः क्रमेणैवंभावः ४७ लालि
तः इदंमधुरमिदंमधुरमिदंफलंस्वेस्वेवंप्रोत्याबोधितः ४८ ४९ यदिजानंतीत्यसंदिग्धवचनंवेदाश्चेत्प्रमाणंस्युरितिवत् सर्वथा
जानंत्येवातोऽत्रकारणकथनंविफलमितिभावः ५० तत्र यत्रत्वंवदिष्यसि तत्रेत्यर्थः ५१ त्वमेवेति त्वद्विवर्तत्वाज्जगतइति

जानकीलक्ष्मणोपेतंजटामुकुटमंडितम् कंदर्पसदृशाकारंकमनीयांबुजेक्षणम् ४६ दृष्ट्वैवसहसो
त्तस्थौविस्मयानिमिषेक्षणः आलिंग्यपरमानंदंरामंहर्षाश्रुलोचनः ४७ पूजयित्वाजगत्पूज्यंभक्त्या
र्घ्यादिभिरादृतः फलमूलैःसुमधुरैर्भोजयित्वाचलालितः ४८ राघवःप्रांजलिःप्राहवाल्मी
किंविनयान्वितः पितुराज्ञांपुरस्कृत्यदंडकानागतावयम् ४९ भवंतोयदिजानंतिकिंवक्ष्या-
मोऽत्रकारणम् यत्रमेसुखवासायभवेत्स्थानंवदस्वतत् ५० सीतयासहितःकालंकिंचित्त
त्रनयाम्यहम् इत्युक्तोराघवेणासौमुनिःसस्मितमब्रवीत् ५१ त्वमेवसर्वलोकानांनिवासस्था
नमुत्तमम् तवापिसर्वभूतानिनिवाससदनानिहि ५२ एवंसाधारणंस्थानमुक्तंतेरघुनंदन
सीतयासहितस्येतिविशेषंपृच्छतस्तव ५३ तद्वक्ष्यामिरघुश्रेष्ठयत्तेनियतमंदिरम् शांतानां
समदृष्टीनामद्वेष्टॄणांचजंतुषु त्वामेवभजतांनित्यंहृदयंतेऽधिमंदिरम् ५४

भावः तवापीति अंतर्यामितया-
सर्वत्रतववासादितिभावः ५२ ५३ नियतमंदिरंसर्वदावासस्थानम् समदृष्टीनांमित्रोदासीनशत्रुष्वितिशेषः अतएवअद्वे
ष्टॄणांतेषांहृदयंतेऽधिकम् सर्वोत्कृष्टंमंदिरमित्यर्थः सर्वदातत्रवासादेवेतिभावः ५४

धर्माधर्मान् विहितनिषिद्धसकलकर्माणि त्यक्त्वा यस्त्वामेव भजते तस्य हृदयं सीतया सह वस्तुं हे राम ते तव सुखमंदिरं सुख जनकं गृहम् ५५ निर्द्वंद्वो ऽहं ममेति द्वंद्वरहितो ऽतएव निस्पृहः ५६ नानाविधप्रकारेण तल्लक्षणान्याह निरहंकारिण इति शांताः शमशीलाः लोष्टं मृत्पिंडः अश्मानः पद्मरागादयः कनकं चेदं सममनुपादेयत्वेन येषां ते ५७ मनः संकल्पविकल्पात्मक म् बुद्धिर्निश्चयात्मिका द्वयमपि येन त्वय्येव दत्तं त्वद्विषयमेव यस्य संकल्पादिकमिति यावत् संतुष्टः कथंचिद् अशनाच्छादनला-

धर्माधर्मान्परित्यज्य त्वामेव भजतो ऽनिशम् सीतया सह ते राम तस्य हृत्सुखमंदिरम् ५५ त्वन्मंत्रजापको यस्तु त्वामेव शरणं गतः निर्द्वंद्वो निस्पृहस्तस्य हृदयं ते सुमंदिरम् ५६ निरहंकारिणः शांता ये रागद्वेषवर्जिताः समलोष्टाश्मकनकास्तेषां ते हृदयं गृहम् ५७ त्वयि दत्तमनोबुद्धिर्यः संतुष्टः सदा भवेत् त्वयि संत्यक्तकर्मा यस्तन्मनस्ते शुभं गृहम् ५८ यो न द्वेष्ट्यप्रियं प्राप्य प्रियं प्राप्य न हृष्यति स र्वं मायेति निश्चित्य त्वां भजेत्तन्मनो गृहम् ५९ षड्भावादिविकारान्यो देहे पश्यति नात्मनि क्षुत्तृट् सुखं भयं दुःखं प्राणबुद्ध्योर्निरीक्षते ६० संसारधर्मैर्निर्मुक्तस्तस्य ते मानसं गृहम् ६१

भात्संतुष्टः त्वयि संत्यक्तकर्मा त्वदर्पणबु द्ध्याकृतकर्मा त्यक्तकाम्यकर्मेति यावत् ५८ अप्रियं दुःखं द्वेषहर्षाभावयोर्हेतुः सर्वं च मायामयत्वनिश्चयः ५९ भावादिविकारानिति भावो ऽत्र जन्म तेन जन्मसत्ताविपरिणामवृद्ध्यपक्षयविनाशरूपान् विकारान् यो देहे पश्यति नात्मनि तं नित्यं वृद्धिक्षयरहितं अवि नाशिनं पश्यतीत्यर्थः क्षुत्तृड्भयं प्राणस्य सुखादि बुद्धेरिति विवेकः ६० संसारधर्मैः तत्प्रयोजकैर्धर्मैः पुण्यपापैः ६१

सर्वागुहाः अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयरूपास्तद्रूपोयआशयः स्थानंतत्स्थंचिद्रूपंचैतन्यरूपंसर्वगतमप्य
लेपकंलेपकंनभवतीत्यलेपकंतत्सर्वंपश्यंति तत्रस्थितोऽपितद्गुणास्पृष्टइत्यर्थः ६२ निरंतरंध्यानाभ्यासेनत्वय्येवहृदीकृत
त्वदेकविषयीकृतआत्माचित्तंयेषांत्वत्पादसेवायांपरिनिष्ठितानांतत्पराणाम् ६३ त्वन्नाममहिमवर्णनस्यप्रकारः कर्ताचदुर्लभइत्या

पश्यंतियेसर्वगुहाशयस्थंत्वांचिद्घनंसत्यमनंतमेकम् अलेपकंसर्वगतंवरेण्यंतेषांहृदब्जेसहसीतया
वस ६२ निरंतराभ्यासहृदीकृतात्मनांत्वत्पादसेवापरिनिष्ठितानाम् त्वन्नामकीर्त्याहतकल्मषाणांसीता
समेतस्यगृहंहृदब्जे ६३ रामत्वन्नाममहिमावर्ण्यतेकेनवाकथम् यत्प्रभावादहंराम ब्रह्मर्षित्वमवाप्त
वान् ६४ अहंपुराकिरातेषुकिरातैःसहवर्द्धितः जन्ममात्रद्विजत्वंमेशूद्राचाररतः सदा ६५ शूद्रा
यांबहवःपुत्राउत्पन्नामेजितात्मनः ततश्चोरैश्चसंगम्यचोरोऽहमभवंपुरा ६६ धनुर्बाणधरोनित्यंजी
वानामंतकोपमः एकदामुनयःसप्तदृष्टामहतिकानने ६७ साक्षान्मयाप्रकाशंतोज्वलनार्कसमप्रभाः
ताननन्वधावंलोभेनतेषांसर्वपरिच्छदान् ६८ ग्रहीतुकामस्तत्राहंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रुवम् दृष्ट्वामांमुनयोपृ
च्छन्किमायासिद्विजाधम ६९ अहंतानब्रुवंकिंचिदादातुंमुनिसत्तमाः पुत्रदारादयःसंतिबहवोमेबुभुक्षि
ताः ७०

हे रामेति ६४ अत्रैवार्थेस्वविषयमितिहासमाह अहमिति किरातेषुतद्वसतिदेशेषुजन्ममात्रद्विजत्वंजन्ममात्रेणद्विजइत्यर्थः तत्रै-
वोपपत्तिमाह शूद्राचाररतइति ६५ अजितात्मनइतिच्छेदः ६६ जीवानामंतकोपमोऽभवमित्यन्वयः ६७ ६८ अब्रुवंतानितिशेषः ६९
॥७०॥

७१ पृथक्पृथक्पुत्रभार्यादीनेकैकेन पृच्छेत्यर्थः ७२ यावदागमिष्यसि तावद्वयं स्थास्यामहइति निश्चय इत्यर्थः ७३ फलभागि
नस्त्वल्लब्धधनादिभोगभाजः ७४ जातनिर्वेदः तादृशकर्मकृतः स्वात्मनिजातापमानबुद्धिः विचार्य एते पुत्रादयो न कुत्राप्यु

तेषां संरक्षणार्थाय चरामि गिरिकानने ततोमामूचुरव्यग्राः पृच्छ गत्वा कुटुंबकम् ७१ योयो मया प्रति
दिनं क्रियते पापसंचयः यूयं तद्भागिनः किंवा नेति वेति पृथक् पृथक् ७२ वयं स्थास्याम हे तावदाग
मिष्यसि निश्चयः तथेत्युक्त्वा गृहं गत्वा मुनिभिर्यदुदीरितम् ७३ अपृच्छं पुत्रदारादीन् तैरुक्तोहं
रघूत्तम पापं तवैव तत्सर्वं वयं तु फलभागिनः ७४ तच्छ्रुत्वा जातनिर्वेदो विचार्य पुनरागमम् मुनयो य
त्र तिष्ठंति करुणापूर्णमानसाः ७५ मुनीनां दर्शनादेव शुद्धांतःकरणोऽभवम् धनुरादीन्परित्यज्य दंड
वत्पतितोऽस्म्यहम् ७६ रक्षध्वं मां मुनिश्रेष्ठा गच्छंतं निरयार्णवम् इत्यग्रे पतितं दृष्ट्वा मामूचुर्मुनिसत्तमाः
७७ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते सफलः सत्समागमः उपदेक्ष्यामहे तुभ्यं किंचित्तेनैव मोक्ष्यसे परस्परं स-
मालोच्य दुर्वृत्तोऽयं द्विजाधमः ७८ उपेक्ष्य एव सद्वृत्तैस्तथापि शरणं गतः रक्षणीयः प्रयत्नेन मोक्ष
मार्गोपदेशतः ७९

पकर्तारइति विचार्य ऋषिसन्निधिं पुनरागमम् आगतः ७५ शुद्धांतःकरणः मलिनवृत्ति
रहितः ७६ ७७ सतां साधूनां समागमः सफलः मोक्षरूपफलजनकः तदेवाह यदुपदेक्ष्यामहे तेनैव मोक्ष्यसे संसारदुः
खादिति शेषः यद्यपि दुर्वृत्तस्तथापि रक्षणीय इत्युत्तरेणान्वयः ७८ ७९ ७ ७ ७

व्यत्यस्तानिविपरीतपौर्वापर्याण्यक्षराणियस्मिन्ताहशंरूपंयस्यतत् तेनामजपेत्यन्वयः तदाकारोमरेति एकाग्रमनसेति जपइति
कर्तव्यतोपदेशः अत्रमनसएकाग्रतावर्णविषयैव ८० ८१ अल्पकालजपमात्रस्यैवफलमाह बाह्यंविस्मृतवानिति अनेनतच्छ-
द्धस्यापिस्मरणपूर्वकं तदर्थभूतांतर्यामिणंविषयतयालब्धवन्मेचित्तमितिसूचितम् निश्चलरूपिणोनिष्क्रियशरीरस्य ८२ ८३ ८४

इत्युक्त्वारामतेनामव्यत्यस्ताक्षरपूर्वकम् एकाग्रमनसात्रैवमरेतिजपसर्वदा ८० आगच्छामःपुन
र्यावत्तावदुक्तंसदाजप इत्युक्त्वाप्रययुःसर्वेमुनयोदिव्यदर्शनाः ८१ अहंयथोपदिष्टंतैस्तथाऽकरव
मंजसा जपन्नेकाग्रमनसाबाह्यंविस्मृतवानहम् ८२ एवंबहुतिथेकालेगतेनिश्चलरूपिणः सर्वसंग
विहीनस्यवल्मीकोऽभून्ममोपरि ८३ ततोयुगसहस्रांतेऋषयःपुनरागमन् मामूचुर्निष्क्रमस्वेतितच्छ्रु
त्वातूर्णमुत्थितः ८४ वल्मीकान्निर्गतश्चाहंनीहारादिवभास्करः ममाप्याहुर्मुनिगणावाल्मीकस्त्वंमुनी
श्वर ८५ वल्मीकात्संभवोयस्माद्द्वितीयंजन्मतेऽभवत् इत्युक्त्वातेययुर्दिव्यगतिंरघुकुलोत्तम ८६ अहं
तेरामनाम्नश्चप्रभावादीदृशोऽभवम् अद्यसाक्षात्प्रपश्यामिससीतंलक्ष्मणेनच ८७ रामराजीवप
त्राक्षंत्वांमुक्तोनात्रसंशयः आगच्छरामभद्रंतेस्थलंवैदर्शयाम्यम् ८८

८५ यस्मात्तेइदानीं वल्मीकात्संभवो
ऽतइदंतेद्वितीयंजन्मवल्मीकादभवत् अतस्त्वंवाल्मीकिरितिपूर्वेणान्वयः ८६ ईदृशःत्वत्सत्कार्यःलक्ष्मणेनेत्यस्यसहितमिति
शेषः ८७ एवंभूतंरामंयत्त्वांप्रपश्यामितत्सर्वथामुक्तोभविष्यामिअत्रनसंशयःअयंचप्रचेतोवंशजःरामायणकर्तृवाल्मीकेरन्यएवेतिबह
वः ८८

मध्येपर्वतगंगयोरितिस्थलंदर्शयामासेतिशेषः ८९ तत्रऋषिदर्शितस्थाने शालांमंदिरद्वयंचलक्ष्मणेनसमन्वितोरामः कारयामासत
त्सर्वतवासिभिर्भिल्लैरितिशेषः वासभूरितिरामविशेषणम् संसारस्यवासः स्थानमपि स्ववासायस्थानंकारितवानित्याश्चर्योक्तिः ९०
९१ प्रसिद्धोदेवपतिः शच्यादेवैश्चसहितोयथास्वर्गेआस्ते तथाससीतोमुनींद्रैःसहितोरामस्तत्रास्तइत्यर्थः ९२ इतिश्रीमत्सक०

एवमुक्त्वामुनिःश्रीमांल्लक्ष्मणेनसमन्वितः शिष्यैःपरिवृतोगत्वामध्येपर्वतगंगयोः ८९ तत्रशालांसुवि
स्तीर्णांकारयामासवासभूः प्राक्पश्चिमंदक्षिणोदक्शोभनंमंदिरद्वयम् ९० जानक्यासहितोरामोल
क्ष्मणेनसमन्वितः तत्रतेदेवसदृशास्त्ववसन्भवनोत्तमे ९१ वाल्मीकिनातत्रसुपूजितोयं रामःससी
तःसहलक्ष्मणेन देवैर्मुनींद्रैःसहितोमुदास्ते स्वर्गेयथादेवपतिःसशच्या ९२ इतिश्रीमदध्या-
त्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेषष्ठःसर्गः ६ श्रीमहादेवउवाच सुमंत्रोऽपि
तदायोध्यांदिनांतेप्रविवेशह वस्त्रेणमुखमाच्छाद्यबाष्पाकुलितलोचनः १ बहिरेवरथंस्थाप्यराजानं
द्रष्टुमाययौ जयशब्देनराजानंस्तुत्वातंप्रणनामह २ ततोराजानमंतंतंसुमंत्रंविह्वलोब्रवीत् सुमंत्र
रामःकुत्रास्तेसीतयालक्ष्मणेनच ३ कुत्रत्यक्तस्त्वयारामः किंमांपापिनमब्रवीत् सीतावालक्ष्मणोवाः
पिनिर्दयंमांकिमब्रवीत् ४

अयोध्याकांडेषष्ठःसर्गः६ सप्तमेत्वथराजावैस्वशापोदंतमादितः संप्रोच्योपरतःपश्चाद्भरतागम
ईर्यते १ सुमंत्रोऽपीति रामंविनाकृतागमनाल्लज्जयावस्त्रेणमुखमाच्छाद्यप्रविवेश १ २ विह्वलः रामवियोगेनविह्वलचित्तः ३ ४

दुःखार्णवे त्वद्वियोगदुःखार्णवे मग्नम तएव म्रियमाणं न पश्यसि किम् पश्यसीत्यर्थः ५ एवं विलप्य दुःखसागरे निमग्नो रुदन् स्थित
इतिशेषः एवं रुदंतं तं मंत्री अब्रवीत् ६ ७ प्रीत्या गुहप्रीत्या हस्तेन स्पृष्ट्वा नाग्रहीत् संभावितकैकेयीपुत्रराज्येनाहारं करिष्या
मीतिप्रतिज्ञावशादितिभावः ८ ९ राजानं ब्रूहि वक्ष्यमाणं वंदनं चेतिशेषः साकेतमयोध्या अधिकं सौख्यं त्वत्कृत शरभध्यानादि

हाराम हागुणनिधे हा सीते प्रियवादिनि दुःखार्णवे निमग्नं मां म्रियमाणं न पश्यसि ५ विलप्यैवं चिरं रा-
जा निमग्नो दुःखसागरे एवं मंत्री रुदंतं तं प्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ६ रामः सीता च सौमित्रिर्मया नीता रथेन ते
शृंगिवेरपुराभ्याशे गंगाकूले व्यवस्थिताः ७ गुहेन किंचिदानीतं फलमूलादिकं च यत् स्पृष्ट्वा हस्तेन सं-
प्रीत्या नाग्रहीद्विससर्ज तत् ८ वटक्षीरं समानाय्य गुहेन रघुनंदनः जटामुकुटमाबध्य मामाह नृप
ते स्वयम् ९ सुमंत्र ब्रूहि राजानं शोकस्तेऽस्तु न मत्कृते साकेताद्धिकं सौख्यं विपिने नो भविष्य-
ति १० मातुर्मे वंदनं ब्रूहि शोकं त्यजतु मत्कृते आश्वासयतु राजानं वृद्धं शोकपरिप्लुतम् ११ सीता चाश्रु
परीताक्षी मामाह नृपसत्तम दुःखगद्गदया वाचा रामं किंचिदवेक्षती १२ साष्टांगं प्रणिपातं मे ब्रूहि
श्वश्र्वोः पदांबुजे इति प्ररुदती सीता गता किंचिदवाङ्मुखी १३ ततस्तेऽश्रुपरीताक्षी नावमारुरुहुस्त
दा यावद्गंगां समुत्तीर्य गतास्तावदहं स्थितः १४

तिशेषः तत्र शोकत्यागे एव संभवतीति सर्वथा शोकस्त्याज्य इति
भावः १० भवती शोकं त्यजतु राजानमाश्वासयतु भवतीइति च ब्रूहि इत्यन्वयः ११ अश्रुपरीताक्षी अश्रुव्याप्तनयना १२ श्वश्र्वोः
श्वश्रूश्वशुरयोः आर्षस्त्वेकशेषः गता चलितेत्यर्थः १३ ते सीतारामलक्ष्मणाः तावदहं स्थितः उदककूले इतिशेषः १४

१५ यद्यपित्वंकैकेय्यैवरंदत्तवान् तर्हितस्यैव तत्पुत्रस्यैव राज्यंदेहि राज्यस्योपादेयत्वात् मत्पुत्रविवासनेतुनकारणमितिभावः १६ तत्सर्वंकृत्वानिर्निमित्तमविचारितंतत्कृत्वेत्यर्थः अग्निनाक्षतेनेस्पृष्टइव तेनातिदुःखितइत्यर्थः १७ अलमतिशयेन १८

ततोदुःखेनमहतापुनरेवाहमागतः ततोरुदंतीकौसल्याराजानमिदमब्रवीत् १५ कैकेय्यैप्रियभार्यायैप्रसन्नोदत्तवान्वरम् त्वंराज्यंदेहितस्यैवमत्पुत्रःकिंविवासितः १६ कृतंत्वयैवतत्सर्वमिदानींकिंनुरोदिषि कौसल्यावचनंश्रुत्वाक्षतेस्पृष्टइवाग्निना १७ पुनःशोकाश्रुपूर्णाक्षः कौसल्यामिदमब्रवीत् दुःखेनम्रियमाणंमांकिंपुनर्दुःखयस्यलम् १८ इदानीमेवमेप्राणाउत्क्रमिष्यंतिनिश्चयः शप्तोऽहंबाल्यभावेनकेनचिन्मुनिनापुरा १९ पुराहंयौवनेदृप्तश्चापबाणधरोनिशि अचरंमृगयासक्तोनद्यास्तीरेमहावने २० तत्रार्द्धरात्रसमयेमुनिःकश्चित्तृषार्दितः पिपासार्दितयोःपित्रोर्जलमानेतुमुद्यतः अपूरयज्जलेकुंभंतदाशब्दोभवन्महान् २१ गजःपिबतिपानीयमितिमत्वामहानिशि बाणंधनुषिसंधायशब्दवेधिनमक्षिपम् २२ हाहतोऽस्मीतितत्राभूच्छब्दोमानुषसूचकः कस्यापिनकृतोदोषोमयाकेनहतोविधे २३ प्रतीक्षतेमांमाताचपिताचजलकांक्षया तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तस्ततोहंपौरुषंवचः २४

बाल्यभावेननिषिद्धाचरणरूपबालकर्मणा १९ २० २१ अक्षिपमहमितिशेषः २२ मानुषसूचकः मानुषत्वसूचकः केनहतः अहमितिशेषः २३ अहंतत्पौरुषंवचः श्रुत्वाभयसंत्रस्तस्ततः २४

तत्पार्श्वंशनैर्गत्वाऽब्रुवमितिशेषः २५ २६ नस्पृशेत् नस्प्रक्ष्यतीत्यर्थः २७ यदिकुप्यतीत्यनेनतस्यकोपएवनास्ति अतिशांति-
त्वात् तथाप्यशीघ्रगमनेनतृट्पीडितोयदिकदाचित्कुप्यतीत्यर्थः २८ कृतमद्वधम् २९ धृत्वागृहीत्वा दंपतीतन्मातापित

शनैर्गत्वाथतत्पार्श्वेस्वामिन् दशरथोऽस्म्यहम् अजानतामयाक्लिष्टस्त्वात्रातुमर्हसिमांमुने २५ इत्युक्त्वापा
दयोस्तस्यपतितोगद्गदाक्षरः तदामामाहसमुनिर्माभैषीर्नृपसत्तम २६ ब्रह्महत्यास्पृशेन्नत्वांवै
श्योऽहंतपसिस्थितः पितरौमामपेक्षेतेक्षुत्तृड्भ्यांपरिपीडितौ २७ तयोस्त्वमुदकंदेहि शीघ्रमे
वाविचारयन् नचेत्त्वांभस्मसात्कुर्यात्पितामेयदिकुप्यति २८ जलंदत्वातुतौनत्वाकृतंसर्वंनिवेद्-
य शल्यमुद्धरमेदेहात्प्राणांस्त्यक्ष्यामिपीडितः २९ इत्युक्तोमुनिनाशीघ्रंबाणमुत्पाट्यदेहतः सजलंके
लशंधृत्वागतोऽहंयत्रदंपती ३० अतिवृद्धावंधौदृशौक्षुत्पिपासार्दितौनिशि नायातिसलिलंगृह्यपुत्रः
किंवात्रकारणम् ३१ अनन्यगतिकौवृद्धौशोच्यौतृट्परिपीडितौ आवामुपेक्षतेकिंवाभक्तिमानाव
योःसुतः ३२ इतिचिंताव्याकुलौतौमत्पादन्यासजंध्वनिम् श्रुत्वाप्राहपितापुत्रकिंविलंबःकृतस्त्वया ३३
देह्यावयोःसुपानीयंपिबत्वमपिपुत्रक इत्येवंलपतोभीत्यासकाशमगमंशनैः ३४ पादयोःप्रणिपत्या
हमब्रुवंविनयान्वितः नाहंपुत्रस्त्वयोध्यायाराजादशरथोस्म्यहम् ३५

रौ ३० ३१ किमुपेक्षते उपेक्षानुचितेति
भावः अनोचित्येहेतुर्भक्तिमानिति ३२ इतिचिंताव्याकुलौतावासाते तत्रतयोर्मध्येतसिवामत्पदन्यासजंशब्दंश्रुत्वापुत्रकिंविलं
बइत्यादिप्राह ३३ एवंलपतोरित्यनेनमाताप्येवमेवाहेति सूचितम् ३४ ३५ ७ ५ ७

३६ ३७ ३८ ३९ आगतोयुष्मत्संन्निधावितिशेषः ४० पतितौभूम्याम् ततोमामूचतुरितिशेषः किमूचतुस्तदाह नौस्कृतइति

पापोऽहंमृगयासक्तोरात्रौमृगविहिंसकः जलावतारापूरेऽहंस्थित्वाजलगतंध्वनिम् ३६ श्रुत्वाऽहंश
ब्दवेधित्वादेकंबाणमथात्यजम् हतोऽस्मीतिध्वनिंश्रुत्वाभयात्तत्राहमागतः ३७ जटाविकीर्यपतितंदृ
ष्ट्वाऽहंमुनिदारकम् भीतोगृहीत्वातत्पादौरक्षरक्षेतिचाब्रुवम् ३८ माभैषीरितिमांप्राहब्रह्महत्याभ
यंनते मित्पित्रोःसलिलंदत्वानत्वाप्रार्थयजीवितम् ३९ इत्युक्तोमुनिनातेनत्वागतोमुनिहिंसकः र
क्षेतांमांदयायुक्तौयुवांहिशरणागतम् ४० इतिश्रुत्वावृद्धःस्वार्तौविलप्यबहुशोच्यतुम् पतितौनौस्कृ
तोयत्रनयतत्राविलंबयन् ४१ ततोनीतौस्कृतोयत्रमयातौवृद्धदंपती स्पृष्ट्वास्कृततौहस्ताभ्यांबहुशो
ऽथविलेपतुः ४२ हाहेतिक्रंदमानौतौपुत्रपुत्रेत्यवोचताम् जलंदेहीतिपुत्रेतिकिमर्थंनददास्यल
म् ४३ ततोमामूचतुःशीघ्रंचितिंरचयभूपते मयातद्द्वरचितावितिस्तत्रनिवेशिताः ४४ त्रयस्तत्राग्नि
रुत्सृष्टोदग्धास्तेत्रिदिवंययुः तत्रवृद्धःपिताआहत्वमप्येवभविष्यसि पुत्रशोकेनमरणंप्राप्स्यसेवचनान्म
म ४५ सइदानींममप्राप्तःशापकालोनिवारितः इत्युक्त्वाविललापाथराजाशोकसमाकुलः ४६

आवयोःस्कृतोयत्रतत्रावांनयेत्यर्थः ४१ ४२ ४३ चितिंचिताम् तत्रचितौत्रयःपुत्रोमातापितरौचतस्य तत्रतदाज्ञयाअग्नि
रुत्सृष्टोदत्तः ४४ पिताश्रावणस्येतिशेषः ४५ अनिवारितः अशक्यनिवारणः भावेक्तः ४६ ७ ७

प्रत्येकविवक्षयात्वद्वियोगादित्येकवचनम् ४७ ४८ ४९ साश्वाः अश्वारूढाः ५० ममाज्ञयाभरतसमीपंगत्वाशीघ्रमागच्छे
तिभरतउच्यताम् ५१ अयोध्यांप्रति आगत्यकैकेयींराजानंच भवान्पश्यत्विति चोच्यताम् ५२ त्वाल्वाम् युधाजितं सानुजम्

हारामपुत्रह्यासीतेहाल्लक्ष्मणगुणाकर त्वद्वियोगादहंप्राप्तोमृत्युंकैकेयिसंभवम् ४७ वदन्नेवंदशर
थःप्राणांस्त्यक्त्वादिवंगतः कौसल्याचसुमित्राचतथान्याराजयोषितः ४८ चुक्रुशुःस्वविलेपुश्च
उरस्ताडनपूर्वकम् वसिष्ठःप्रययौतत्रप्रातर्मंत्रिभिरावृतः ४९ तैलद्रोण्यांदशरथंक्षिप्त्वादूतान
थाब्रवीत् गच्छतत्वरितसाश्वायुधाजिन्नगरंप्रति ५० तत्रास्तेभरतःश्रीमांच्छत्रुघ्नसहितःप्रभुः
उच्यतांभरतःशीघ्रमागच्छेतिममाज्ञया ५१ अयोध्यांप्रतिराजानंकैकेयींचापिपश्यतु इत्युक्त्वा
त्वरितंदूतागत्वाभरतमातुलम् ५२ युधाजितंप्रणम्योचुर्भरतंसानुजंप्रति वसिष्ठस्त्वाब्रवीद्राज
न्भरतःसानुजःप्रभुः ५३ शीघ्रमागच्छतुपुरीमयोध्यामविचारयन् इत्याज्ञप्तोऽथभरतस्त्वरितंभ
यविह्वलः ५४ आययौगुरुणादिष्टःसहदूतैस्तुसानुजः राज्ञोवारघवस्यापिदुःखंकिंचिदुपस्थित
म् ५५ इतिचिंतापरोमार्गेचिंतयन्नगरंययौ नगरंभ्रष्टलक्ष्मीकंजनसंबाधवर्जितम् ५६ उत्स-
वैश्चपरित्यक्तंदृष्ट्वाचिंतापरोऽभवत् प्रविश्यराजभवनंराजलक्ष्मीविवर्जितम् ५७ अपश्यत्कैके
यींतत्रएकामेवासनेस्थिताम् ननामशिरसापादौमातुर्भक्तिसमन्वितः ५८

भरतंप्रति त्वद्विषये ५३ ५४ ५५ जनसंबाधोजनसंमर्दः ५६ ५७ एकामेव नतुराजसहिताम् ५८ ५ ७

५९ स्वकुलस्य स्वपितृकुलस्य ६० ६१ ६२ ६३ ६४ तांगतिमुत्तमलोकम् ६५ वृजिनार्णवे दुःखार्णवे ६६ रामायराज्ञे

आगतंभरतंदृष्ट्वाकैकेयीप्रेमसंभ्रमात् उत्थायालिंग्यरभसास्वांकमारोप्यसंस्थिता ५९ मूर्ध्न्यवघ्रा
यपप्रच्छकुशलंस्वकुलस्यसा पितामेकुशलीभ्राताताामाताचशुभलक्षणा ६० दिष्ट्यात्वमद्यकुशली
मयादृष्टोऽसिपुत्रक इतिपृष्टःसभरतोमात्रात्रितांकुलेंद्रियः ६१ दूयमानेनमनसामातरंसमपृच्छ
त मातःपितामेकुत्रास्तेएकात्वमिहसंस्थिता ६२ त्वयाविनानमेतातःकदाचिद्गृहसंस्थितः इदानीं
दृश्यतेनैवकुत्रतिष्ठतिमेवद ६३ अदृष्ट्वापितरंमेऽद्यभयंदुःखंचजायते अथाहकैकयीपुत्रंकिंदुःखेन
तवानघ ६४ यागतिर्धर्मशीलानामश्वमेधादियाजिनाम् तांगतिंगतवानद्यपितातेपितृवत्सल ६५ त
च्छ्रुत्वानिपपातोर्व्यांभरतःशोकविह्वलः हातातक्वगतोऽसित्वंत्यक्त्वामांवृजिनार्णवे ६६ असमर्प्यैवरामा
यराज्ञेमांक्वगतोऽसिभो इत्थंविलपितंपुत्रंपतितंमुक्तमूर्द्धजम् ६७ उत्थाप्यामृज्यनयनेकैकेयीपुत्रमब्र-
वीत् समाश्वसिहिभद्रंतेसर्वंसंपादितंमया ६८ तामाहभरतस्तातोम्रियमाणःकिमब्रवीत् तमाहकै
कयीदेवीभरतंभयवर्जिता ६९ हारामरामसीतेतिलक्ष्मणेतिपुनःपुनः विलपन्नेवसुचिरंदेहंत्यक्त्वा
दिवंययौ ७० तामाहभरतोहेऽबरामःसन्निहितोनकिम् तदानींलक्ष्मणोवापिसीतावाकुत्रतेगताः ७१

मामसमर्प्य अयंमद्धस्तयोःपिणलनीयइत्युक्त्वैवपतितंभूमौ ६७ आमृज्यमार्जिताश्रुकेकृत्वा ६८ ६९ ७० ७१ ५

संभ्रमः आदरपूर्वकउपक्रमः राज्यप्रदानाय तवराज्यंप्रदापयितुं अंतर्भावितण्यर्थोददातिः विघ्नमान्तरं रामयौवराज्याभिषेकस्ये
तिशेषः ७२ तदुपपत्तिमाह राज्ञेति ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ तंदृष्ट्वानिः संज्ञंभरतंदृष्ट्वा अनेन भर्तृशोकादपिपुत्रशोकोगरी

कैकेय्युवाच रामस्ययौवराज्यार्थंपित्राते संभ्रमः कृतः तवराज्यप्रदानायतदाहंविघ्नमान्तरम् ७२
राज्ञादत्तंहिमेपूर्वंवरदेनवरद्वयम् याचितंतदिदानींमेतयोरेकेनतेखिलम् ७३ राज्यंरामस्यचैकेन
वनवासोमुनिव्रतम् ततः सत्यपरोराजाराज्यंदत्त्वातवैवहि ७४ रामंसंप्रेषयामासवनमेवपितातव
सीताप्यनुगतारामंपातिव्रत्यमुपाश्रिता ७५ सौभ्रात्रंदर्शयन्रामननुयातोऽपिलक्ष्मणः वनंगतेषु-
सर्वेषुराजातानेवचिंतयन् ७६ प्रलपन्रामरामेतिममारनृपसत्तमः इतिमातुर्वचः श्रुत्वावज्राहतइवद्रु
मः ७७ पपातभूमौनिःसंज्ञस्तंदृष्ट्वादुःखितातदा कैकेयीपुनरप्याहवत्सशोकेनकिंतव ७८ राज्यं
महत्तिसंप्राप्तेदुःखस्यावसरः कुतः इतिब्रुवंतीमालोक्यमातरंप्रदहन्निव ७९ असंभाष्यासिपापेमे
घोरेत्वंभर्तृघातिनी पापेत्वद्गर्भजातोऽहंपापवानस्मिसांप्रतम् अहमग्निंप्रवेक्ष्यामिविषंवाभक्षया
म्यहम् ८० खड्गेनवाथचात्मानंहत्वायामियमक्षयम् भर्तृघातिनिदुष्टेत्वंकुंभीपाकंगमिष्यसि ८१

यानितिदर्शितम् ७८ चक्षुषाप्रदहन्निवपश्यन्नाहेतिशेषः असंभाष्यत्वेहेतुर्भर्तृघातिनीत्वम् ७९ पापेइतित्वद्गर्भजातत्वात्
पापवानहमस्मीतिसांप्रतंनिर्णीतमितिशेषः अतोऽहमित्यादि ८० गमिष्यसिदेहत्यागोत्तरमितिशेषः ८१ ७

तं स्वपुत्रवियोगकारणम् ८२ ८३ इदं सर्वं गृहवृत्तमेवमभूत् राज्ञो मरणं रामस्य वनगमनं चेत्यर्थः एतत्सर्वं ते मातृचेष्टितम् ८४
तत्त्वतव मात्रोक्तमेव भविष्यति त्वयाचाकृतमेव भविष्यतीत्यध्याहारेणान्वयः रघुरामचंद्रः रघुकुलजातो रामचंद्र इत्यर्थः
८५ परतः सर्वस्य परतः सर्वतोऽधिक इतियावत् परमात्मा मे पुत्रो जातोऽसि यद्यपि तथाऽपि मां दुःखं न जहाति अतो विधिर्बलवा

इति निर्भर्त्स्य कैकेयीं कौसल्याभवनं ययौ सापि तं भरतं दृष्ट्वा मुक्तकंठा रुरोद ह ८२ पादयोः पतित
स्तस्या भरतोऽपि तदा रुदन् आलिंग्य भरतं साध्वी राममाता यशस्विनी ८३ कृशातिदीनवदना
साश्रुनेत्रेदमब्रवीत् पुत्र त्वयि गते दूरमेवं सर्वमभूदिदम् उक्तं मात्रा श्रुतं सर्वं त्वया ते मातृचेष्टितम्
८४ पुत्रः सभार्यो वनमेव यातः सलक्ष्मणो मे रघुरामचंद्रः चीरांबरो बद्धजटाकलापः संत्यज्य मां
दुःखसमुद्रमग्नाम् ८५ हा राम हा मे रघुवंशनाथ जातोऽसि मे त्वं परतः परात्मा तथाऽपि दुःखं न जहा
ति मां वै विधिर्बलीयानिति मे मनीषा ८६ स एवं भरतो वीक्ष्य विलपंतीं भृशं शुचा पादौ गृहीत्वा प्राह देवि
शृणु मातर्वचो मम ८७ कैकेय्या यत्कृतं कर्म रामराज्याभिषेचने अन्यद्वा यदि जानामि सा मया नोदिता
यदि ८८ पापं मेऽस्तु तदा मातर्ब्रह्महत्याशतोद्भवम् हत्वा वसिष्ठं खड्गेन अरुंधत्या समन्वितम् ८९

निति मे मनीषा बुद्धिः दुःखनिवर्तकसामग्र्यां सत्यामपि दुःखानिवृत्तिर्विधिबलत्वकृतैवेति भावः ८६ एवं विलपंतीं वीक्ष्येत्यन्वयः
८७ रामराज्यस्याभिषेचने तद्वा अन्यद्वा मद्राज्ययाचनारूपं यदि वा सा एतदर्थं मया नोदिता प्रेरिता ८८ तदेत्यन्वयः ८९ ७

यद्यहमिमं वृत्तांतं जानामि तदा तदखिलं पापं मम भूयादित्यन्वयः ९० जानामि त्वद्धृदयमिति शेषः समागमम् आगमनम् ९१ ९२
९३ त्रिदिवं गत्वेति शेषः देवेंद्रार्द्धासनं जगाम प्राप ९४ अशोच्यत्वे हेतुगर्भं विशेषणम् मोक्षभाजनमिति प्रकारांतरेणाप्य
शोच्यत्वमाह आत्मेति नित्योऽव्यय इत्यस्यैव जन्मनाशादिवर्जित इति विवरणम् ९५ शरीरस्य जडत्वान्नश्वरत्वादेव अशो

भूयात्तत्पापमखिलं मम जानामि यद्यहम् इत्येवं शपथं कृत्वा रुरोद भरतस्तदा ९० कौसल्या तमथा
लिंग्य पुत्र जानामि माशुचः एतस्मिन्नंतरे श्रुत्वा भरतस्य समागमम् ९१ वसिष्ठो मंत्रिभिः सार्द्धं प्र
ययौ राजमंदिरम् रुदंतं भरतं दृष्ट्वा वसिष्ठः प्राह सादरम् ९२ वृद्धो राजा दशरथो ज्ञानी सत्यपराक्र
मः भुक्त्वा मर्त्यसुखं सर्वमिष्ट्वा विपुलदक्षिणैः ९३ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैर्लब्ध्वा रामं सुतं हरिम् अंते ज
गाम त्रिदिवं देवेंद्रार्द्धासनं प्रभुः ९४ तं शोचसि वृथैव त्वमशोच्यं मोक्षभाजनम् आत्मा नित्योऽव्ययः शु
द्धो जन्मनाशादिवर्जितः ९५ शरीरं जडमत्यर्थमपवित्रं विनश्वरम् विचार्यमाणे शोकस्य नावकाशः कथं
चन ९६ पिता वा तनयो वापि यदि मृत्युवशं गतः मूढास्तमनुशोचंति स्वात्मताडनपूर्वकम् ९७ निःसा
रे खलु संसारे वियोगो ज्ञानिनां यदा भवेद्वैराग्यहेतुः स शांतिसौख्यं तनोति च ९८

च्यत्वमाह शरीरमिति ९६ स्वात्मताडनपूर्वकं स्वशरीरताडनपूर्वकमित्यर्थः ९७ ज्ञानिनां संसारमसारत्वेन जानताम्
यदा केनचिद्वियोगो भवति तदा स वैराग्यहेतुः भवेत् भवतीत्यर्थः शांत्यादिकर्त्ता च ९८ ७ ७ ७

अथजातस्यध्रुवोमृत्युरित्याह जन्मवानिति अन्वगात् अनुगच्छत्येवेत्यर्थः ९९ यःअविद्वानपि अतत्वज्ञोऽपिसउत्पत्तिप्र
लययोः सर्वजंतूनांकर्माधीनत्वंविजानन् कथंबांधवान् शोचति किंपुनस्तत्वज्ञइतिभावः १०० शुष्यंतिवर्तमानसामी-
प्येलट् क्षणजीवितेक्षणभंगुरेजीविते इत्यर्थः १०१ चलं चंचलंयत्पत्रंतदंतेलग्नोयोंऽबुबिंदुस्तद्वत्क्षणभंगुरम् अवेलायांबा
ल्येऽपिमत्र्यत्योविश्वासः १०२ देहीजीवः प्राक्तनदेहसंपादितकर्मणाऽयंदेहएतद्देहसंपादितकर्मणाचपुनर्देहइतिदेहवियोगेन

जन्मवान्यदिलोकेऽस्मिन् तर्हितंमृत्युरन्वगात् तस्मादपरिहार्योऽयंमृत्युर्जन्मवतांसदा ९९ स्वकर्मव-
शतः सर्वजंतूनांप्रभवाप्ययौ विजानन्नप्यविद्वान्यः कथंशोचतिबांधवान् १०० ब्रह्मांडकोटयोनष्टाः
सृष्टयोबहुशोगताः शुष्यंतिसागराः सर्वेकैवास्थाक्षणजीविते १०१ चलपत्रांतलग्नांबुबिंदुवत्क्षणभंगु
रम् आयुस्त्यजत्यवेलायांकस्तत्रप्रत्ययस्तव १०२ देहीप्राक्तनदेहोत्थकर्मणादेहवान्पुनः तद्देहोत्थेनचपु
नरेवंदेहः सदात्मनः १०३ यथात्यजतिवैजीर्णवासोगृण्हातिनूतनम् तथाजीर्णंपरित्यज्यदेहीदेहंपुनर्नव
म् १०४ भजत्येवसदातत्रशोकस्यावसरःकुतः आत्मानम्रियतेजातुजायतेनचवर्द्धते १०५ षड्भावरहि
तोऽनंतः सत्यःप्रज्ञानविग्रहः आनंदरूपोबुद्ध्यादिसाक्षीलयविवर्जितः १०६

कदाचिदात्मनइतिदेहशोकोव्यर्थ
निभावः १०३ पुनर्देहप्राप्तौदृष्टांतमाह यथेति नवंभजत्येवेत्युत्तरेणान्वयः १०४ आत्मनस्तुनमरणादीत्याह आत्मेनेति
१०५ आदिमध्यांतभावविकाराभावेनसर्वभावविकारराहित्यमित्याह षडिति भावरहितअनंतः देशतः परिच्छेदरहितःप्र
ज्ञानंनिर्विषयज्ञानंतदेवविग्रहः शरीरंयस्यसः बुध्यादिसाक्षीनिश्चयादिरूपसकलांतःकरणवृत्तिसाक्षीलयोनाशस्तद्रहितः
१०६

समस्थितः सर्वत्रसमतयास्थितः सएवाहमित्यात्मानंज्ञात्वाशोकंत्यक्त्वाक्रियांकुरु १०७ तैलद्रोणीतैलपूर्णाकाष्ठांबुवाहिनी १०८
१०९ गुरुणावसिष्ठेन ११० १११ ११२ ११३ अनुचिंतनप्रकारमेवाह रामेइति स्रुघोरमरण्यंप्रयातेइत्यन्वयः मेमातारा

एकएवपरोह्यात्माह्यद्वितीयःसमःस्थितः इत्यात्मानंदृढंज्ञात्वात्यक्त्वाशोकंकुरुक्रियाम् १०७ तैलद्रो
ण्याःपितुर्देहमुद्धृत्यसचिवैःसह कृत्यंकुरुयथान्यायमस्माभिःकुलनंदन १०८ इतिसंबोधितःसा-
क्षाद्गुरुणाभरतस्तदा विसृज्याज्ञानजंशोकंचक्रेसविधिवत्क्रियाम् १०९ गुरुणोक्तप्रकारेणआहिता
ग्नेर्यथाविधि संस्कृत्यसपितुर्देहंविधिदृष्टेनकर्मणा ११० एकादशेऽहनिप्राप्तेब्राह्मणान्वेदपार-
गान् भोजयामासविधिवच्छतशोऽथसहस्रशः १११ उद्दिश्यपितरंतत्रब्राह्मणेभ्योधनंबहु ददौ
गवांसहस्राणिग्रामान्रत्नांबराणिच ११२ अवसत्स्वगृहेतत्ररामेमवानुचिंतयन् वसिष्ठेनसहभ्रा
त्रामंत्रिभिःपरिवारितः ११३ रामेऽरण्यंप्रयातेसहजनकसुतालक्ष्मणाभ्यांसुघोरं मातामेराक्षसीवप्र
दहतिहृदयंदर्शनादेवसद्यः गच्छाम्यारण्यमद्यस्थिरमतिरखिलंदूरतोऽपास्यराज्यंरामंसीतासमेतंस्मि
तरुचिरमुखंनित्यमेवानुसेवे ११४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेस
प्तमःसर्गः ७

क्षसीवदर्शनाद्धृदयंप्रदहति अतआरण्यंअरण्यवंतंदेशंरामवासभूतंगच्छामीत्यन्वयः ११४ इ-
तिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थे अध्यात्मरामायणसेतौअयोध्याकांडेसप्तमःसर्गः ७ ७ ७ ७

अष्टमेतु वसिष्ठेन प्रोक्तोऽपि भरतः किल अनाहत्याधिराज्यं च जगाम भ्रातृसन्निधौ १ देवसभासन्निभां तत्सदृशीम् १ चतुर्मुखो ब्रह्मा २ ३ प्रतिज्ञाय अस्मान् सर्वान्प्रतिज्ञापयित्वा ददौ ४ मुनिभिः क्रियमाणोऽभिषेकोऽद्य भवत्वित्यन्वयः ५ अंजसा शीघ्र

श्रीमहादेव उवाच वसिष्ठो मुनिभिः सार्द्धं मंत्रिभिः परिवारितः राज्ञः सभां देवसभासन्निभामविशद्विभुः १ तत्रासने समासीनश्चतुर्मुख इवापरः आनीय भरतं तत्र उपवेश्य सहानुजम् २ अब्रवीद्वचनं देशकालोचितमरिंदमम् वत्स राज्येऽभिषेक्ष्यामस्त्वामद्य पितृशासनात् ३ कैकेय्या याचितं राज्यं त्वदर्थे पुरुषर्षभ सत्यसंधो दशरथः प्रतिज्ञाय ददौ किल ४ अभिषेकोऽभवत्वद्य मुनिभिर्मंत्रपूर्वकम् तच्छ्रुत्वा भरतोऽप्याह मम राज्येन किं मुने ५ रामो राजाधिराजश्च वयं तस्यैव किंकराः श्वः प्रभाते गमिष्यामो राममानेतुमंजसा ६ अहं यूयं मातरश्च कैकेयीं मातरं विना हनिष्याम्यधुनैवाहं कैकेयीं मातृगंधिनीम् ७ किंतु मां नो रघुश्रेष्ठः स्त्रीहंतारं सहिष्यते तच्छो भूते गमिष्यामि पादचारेण दंडकान् ८ शत्रुघ्नसहितस्तूर्णं यूयं मा यातु वा न वा रामो यथा वने यातस्तथाऽहं वल्कलांबरः ९ फलमूलकृताहारः शत्रुघ्नसहितो मुने भूमिशायी जटाधारी यावद्रामो निवर्तते १० इति निश्चित्य भ्रातस्तूष्णीमेवावतस्थिवान् साधु साध्विति तं सर्वे प्रशशंसुर्मुदान्विताः ११ ततः प्रभाते भरतं गच्छंतं सर्वसैनिकाः अनुजग्मुः क्रमेण नोदिताः साश्वकुंजराः १२

मू ६ हनिष्यामीति तादृशवधस्यैवोचित्यादिति भावः मातृगंधिनीं तादृशीमपि मातृत्वसंबंधवतीमपीत्यर्थः ७ नो इति प्रतिषेधे नो सहिष्यत इत्यन्वयः पादचारेण न तु वाहनेनेत्यर्थः ८ यावद्रामो निवर्तते तावदेवं तत्समानव्रतो भविष्यामीत्यर्थः ९
१० ११ १२

पृष्ठतः पार्श्वतोऽग्रतोयद्युरितिशेषः १३ १४ शंकितमानसः किमयंवनेस्थितस्यापिरामस्य वधार्थंयातीतिशंका तदेवाह महत्ये-
ति १५ अविदितात्मनः अविदितेन वृत्तांतस्यरामस्यपापंकर्तुंयातिनवायातीतिशंकितमानसइत्यर्थः यदिशत्रुघ्नः तदातंरिष्यतिगंगाः

कौसल्याद्याराजदारावसिष्ठप्रमुखाद्विजाः छादयंतोभ्रुवंसर्वेपृष्ठतःपार्श्वतोऽग्रतः १३ शृंगिवेरपुरंगत्वागंगाकूलेसमंततः उवासमहतीसेनाशत्रुघ्नपरिचोदिता १४ आगतंभरतंश्रुत्वागुहःशंकितमानसः महत्यासेनयासार्द्धमागतोभरतःकिल १५ पापंकर्तुंनवायातिरामस्याविदितात्मनः गत्वातद्धृदयंज्ञेयंयदिशत्रुहस्तरिष्यति १६ गंगांनौभिस्समाकृष्यनावस्तिष्ठंतुसायुधाः ज्ञातयोमेसमायत्ताःपश्यंतःसर्वतोदिशम् १७ इतिसर्वान्समादिश्यगुहोभरतमागतः उपायनानिसंगृह्यविविधानिबहून्यपि १८ भययोज्ञातिभिःसार्द्धंबहुभिर्विविधायुधैः निवेद्योपायनान्यग्रेभरतस्यसमंततः १९ दृष्ट्वाभरतमासीनंसानुजंसहमंत्रिभिः चीरांबरंघनश्यामंजटामुकुटधारिणम् २० राममेवानुशोचंतंरामरामेतिवादिनम् ननामशिरसाभूमौगुहोऽहमितिचाब्रवीत् २१ शीघ्रमुत्थाप्यभरतोगाढमालिंग्यसादरम् पृष्ट्वानामयमव्यग्रःसखायमिदमब्रवीत् २२

मित्यन्वयः १६ नौभिर्यद्यशत्रुहस्तदामेज्ञातयोनावंआकृष्यसर्वतोदिशंपश्यंतःसमायत्ताःसावधानास्तिष्ठंतु तदुत्तरणप्रतिबंधायेतिशेषः १७ १८ उपायनानिराजयोग्यानि भक्ष्यादीनि स्वदेशस्थानि भरतस्याग्रेनिवेद्यसमंततोदृष्ट्वेतिशेषः सैनिकेषुविकाराविकारपरीक्षणायसमंततोनिरीक्षणम् १९ २० २१ अनामयमारोग्यम् २२

यतोरामेणालिंगितोऽतोधन्योऽसि २३ २४ २५ यतोरामस्यप्रियतमोऽतोभाग्यवान् २६ २७ सीताभरणघर्षणेन सल्लग्नायेस्व
र्णबिंदवः तदाकारचिन्हानि तैरंचितंयुक्तं शयनस्थलं दृष्ट्वापर्यदेवयत् शुशोचेत्यर्थः २८ २९ साकथंममदोषतः कुशवि-

भ्रातस्त्वं राघवेणात्रसमेतःसमवस्थितः रामेणालिंगितःसार्द्धंनयनेनामलात्मना २३ धन्योऽसिकृ
तकृत्योऽसियत्त्वयापरिभाषितः रामोराजीवपत्राक्षोलक्ष्मणेनचसीतया २४ यत्ररामस्त्वयादृष्टस्त
त्रमांनयसुव्रत सीतयासहितोयत्र सुप्तस्तद्दर्शयस्वमे २५ त्वंरामस्यप्रियतमोभक्तिमानसिभाग्य
वान् इतिसंस्मृत्यसंस्मृत्य रामंसाश्रुविलोचनः २६ गुहेनसहितस्तत्रयत्ररामः स्थितोनिशि ययौदद
र्शशयनस्थलंकुशसमास्तृतम् २७ सीताभरणसल्लग्नस्वर्णबिंदुभिरंचितम् दुःखसंतप्तहृदयोभरतः
पर्यदेवयत् २८ अहोऽतिसुकुमारीयासीताजनकनंदिनी प्रासादेरत्नपर्यंकेकोमलास्तरणेशुभे २९
रामेणसहिताशेतेसाकथंकुशविष्टरे सीतारामेणसहितादुःखेनममदोषतः ३० धिङ्मांजातोऽस्मि
कैकेय्यांपापराशिसमानतः मन्निमित्तमिदंक्लेशंरामस्यपरमात्मनः ३१ अहोऽतिसफलंजन्मलक्ष्म-
णस्यमहात्मनः राममेवसदान्वेतिवनस्थमपिहृष्टधीः ३२ अहंरामस्यदासायेतेषांदासस्यकिंकरः
यदिस्यांसफलंजन्मममभूयान्नसंशयः ३३

ष्टरेशेतेरामेणसहितेतिपुनरुक्तिः शोकमेवपुष्णाति ३० पापरा
शिसमानतः पापराशिसमानायाम् सार्वविभक्तिकस्तसिः ताहश्यांकैकेय्यां यज्जातोऽस्मितन्मांधिक् इदंक्लेशम् क्लेशश
ब्दोर्धर्चादिः ३१ हृष्टधीः हृष्टचित्तः ३२ आत्मानंनिंदन् रामंस्तौति अहमिति ३३

३४ ३५ मंदाकिन्या अविदूरत इतिच्छेदः आर्षो दीर्घः समीप इत्यर्थः चित्रकूटमंदाकिन्योर्मध्ये इति यावत् ३६ नंदास्समृद्धेः फल
मूलादिसमृद्धेरिति यावत् टुनदि समृद्धावितिधात्वनुसारात् ३७ पंचशतानि समानयदित्यन्वयः हेति पादपूरणे ३८ ससै-
न्यस्य भरतस्य तर्तुं तरणार्थं अत्यादरप्रदर्शनाय भरतोत्तरणाय राजनावं राजयोग्यां नावं स्वयमेवानिनाय ३९ तथा कैकेयीमन्य

भ्रातर्ज्ञानासि यदि तत्कथय स्वममाखिलम् यत्र तिष्ठति तत्राहं गच्छाम्यानेतुमंजसा ३४ गुहस्तं शुद्धहृ
दयं ज्ञात्वा सस्नेहमब्रवीत् देव त्वमेव धन्योऽसि यस्य ते भक्तिरीदृशी ३५ रामो राजीवपत्राक्षो सीतायां
लक्ष्मणे तथा चित्रकूटाद्रिनिकटे मंदाकिन्याविदूरतः ३६ मुनीनामाश्रमपदे रामस्तिष्ठति सानुजः जा
नक्या सहितो नंदास्सुखमास्ते किल प्रभुः ३७ तत्र गच्छामहे शीघ्रं गंगां तर्तुमिहार्हसि इत्युक्त्वा त
रितं गत्वा नावः पंचशतानि ह ३८ समानयत्स सैन्यस्य तर्तुं गंगां महानदीम् स्वयमेवानिनायैं-
कां राजनावं गुहस्तदा ३९ आरोप्य भरतं तत्र शत्रुघ्नं राममातरम् वसिष्ठं च तथान्यत्र कैकेयीं चा
न्ययोषितः ४० तीर्त्वा गंगां ययौ शीघ्रं भरद्वाजाश्रमं प्रति दूरे स्थाप्य महासैन्यं भरतः सानुजो ययौ
४१ आश्रमे मुनिमासीनं ज्वलंतमिव पावकम् दृष्ट्वानमाम भरतः साष्टांगमतिभक्तितः ४२

योषितश्चान्यराजनावीत्यर्थः रामे दुष्टत्वाचरणप्रयुक्तो यः कैकेय्या अनादरः अत्रातारयदिति शेषः ४० भरद्वाजाश्रमपर्यंतं से
नया सह गत्वा ततः सेनयाश्रमोपरोधो माभूदिति किंचिद्दूरे संस्थाप्य स्वयं सानुजो ययौ भरद्वाजाश्रमद्वारं प्रतीति शेषः ४१ ४२

जटादिधारिणंदृष्ट्वावक्ष्यमाणंपप्रच्छ ४३ ४४ सर्वभूताशयस्थितः सर्वभूताशयस्थेनांतर्यामिणातल्लक्षणतयाभेदादितिभावः ४५ ४६ नजानामीत्यर्थंशपथेनप्रत्याययतिभवत्पादेति ४७ ज्ञातुमर्हसीति इत्याहेतिशेषः ४८ शाश्वतः किंकरइत्यनेन

ज्ञात्वादाशरथिंप्रीत्यापूजयामासमौनिराट् पप्रच्छकुशलंदृष्ट्वाजटावल्कलधारिणम् ४३ राज्यंप्रशासतस्तेद्यकिमेतद्वल्कलादिकम् आगतोऽसिकिमर्थंत्वंविपिनंमुनिसेवितम् ४४ भरद्वाजवचः श्रुत्वाभरतः साश्रुलोचनः सर्वंजानासिभगवन्सर्वभूताशयस्थितः ४५ तथापिपृच्छसेकिंचित्तदनुग्रहएवमे कैकेय्यायत्कृतंकर्मरामराज्यविघातनम् ४६ वनवासादिकंवापिनहिजानामिकिंचन भवत्पादयुगंमेद्यप्रमाणंमुनिसत्तम ४७ इत्युक्त्वापादयुगलंमुनेःस्पृष्ट्वार्तमानसः ज्ञातुमर्हसिमांदेवशुद्धोवाशुद्धएववा ४८ ममराज्येनकिंस्वामिन्रामेतिष्ठतिराजनि किंकरोऽहंमुनिश्रेष्ठरामचंद्रस्यशाश्वतः ४९ अतोगत्वामुनिश्रेष्ठरामस्यचरणांतिके पतित्वाराज्यसंभारान्समर्प्यात्रैवराघवम् ५० अभिषेक्ष्येवसिष्ठाद्यैःपौरजानपदैःसह नेष्येयोध्यांरमानाथंदासःसेवेऽतिनीचवत् ५१ इत्युदीरितमाकर्ण्यभरतस्यवचोमुनिः आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायप्रशशंससविस्मयः ५२ वत्सज्ञातंपुरैवैतद्भविष्यंज्ञानचक्षुषा माशुचस्त्वंपरोभक्तःश्रीरामेलक्ष्मणादपि ५३

स्वस्यनक्रावतारत्वंसूचितम् ४९ ५० दासोहमतिनीचवत् अतिनम्रःसन् सेवेसेविष्यइत्यर्थः वर्तमानसामीप्येलट् ५१ भरतस्येत्युदीरितंवचइत्यन्वयः शेषेषष्ठी ५२ लक्ष्मणादपिपरोऽधिकइत्यर्थः रामेइतिविषयसप्तमी ५३

५४ यथाज्ञापयतीतिछंदोभंगआर्षः ५५ यस्ययन्मनोरथविषयमिष्टंतत्सर्वमलौकिकंलौकिकसामग्रीजन्यविलक्षणमसृजत्
५६ ५७ ५८ ५९ प्रययौभरतःरामाश्रमद्वारंप्रतीतिशेषः ६० शत्रुघ्नादिभिःसहसर्वंतपस्विमंडलंतपस्विनामाश्रममंडलं-

आतिथ्यंकर्तुमिच्छामिससैन्यस्यतवानघ अद्यभुक्त्वाससैन्यस्त्वंश्वोगंतारामसन्निधिम् ५४ यथाज्ञा
पयतिमवांस्तथेतिभरतोऽब्रवीत् भरद्वाजस्तपःस्पृष्वामौनीहोमगृहेस्थितः ५५ दध्यौकामदुघांकाम
वर्षिणीकामदोमुनिः असृजत्कामधुक्सर्वंयथाकाममलौकिकम् ५६ भरतस्यससैन्यस्ययथेष्टंचमनो
रथम् तथाववर्षसकलंतृप्तास्तेसर्वसैनिकाः ५७ वसिष्ठंपूजयित्वाग्रेशास्त्रदृष्टेनकर्मणा पश्चात्ससैन्यं
भरतंतर्पयामासयोगिराट् ५८ उषित्वादिनमेकंतुआश्रमेस्वर्गसन्निभे अभिवाद्यपुनःप्रातर्भरद्वाज
सहानुजः भरतस्तुकृतानुज्ञःप्रययौरामसन्निधिम् ५९ चित्रकूटमनुप्राप्यदूरेसंस्थाप्यसैनिकान्
रामसंदर्शनाकांक्षीप्रययौभरतःस्वयम् ६० शत्रुघ्नेनसमंत्रेणगुहेनचपरंतपः तपस्विमंडलंसर्वंवि
चिन्वानोन्यवर्तत ६१ अहष्ट्वारामभवनमपृच्छदृषिमंडलम् कुत्रास्तेसीतयासार्द्धंलक्ष्मणेनरघूत्तमः ६२
ऊचुस्तेग्रेगिरेःपश्चाद्गंगायाउत्तरेतटे विविक्तंरामसदनंरम्यकाननमंडितम् ६३ सफलैराम्रपनसैःकद
लीखंडसंवृतम् चंपकैःकोविदारैश्चपुन्नागैर्विपुलैस्तथा एवंदर्शितमालोक्यमुनिभिर्भरतोग्रतः हर्षाद्ययौ
रघुश्रेष्ठभवनंमंत्रिणासह ६५

विचिन्वानोरामाश्रममलब्ध्वान्यवर्तत निवृत्तव्यापारइवासीत् ६१ तत्रऋषिमंडलमपृच्छत् ६२ विविक्त
मेकांतदेशवर्ति ६३ कदलीखंडःकदलीसमूहः ६४ एवंमुनिभिर्दर्शितंरघुश्रेष्ठभवनंअग्रतोभरतःसमालोक्यमंत्रिणासहहर्षाद्ययावितिसंबंधः ६५

रामाभिरामं रामेणरामवासेनाभिरामम् ६६ इतिश्रीम॰ अयोध्याकांडेअष्टमःसर्गः ८ नवमेभरतोगत्वाश्रीरामस्यैवसन्नि
धौ तेनसार्द्धंगंतुमनानागमद्गुरुबोधितः १ सीतारामपदश्रुक्तत्वादिविष्टंआश्रमपदसमीपंआश्रमस्थानसमीपदेशंगत्वा

ददर्शदूराद्‌तिभास्करंशुभंरामस्यगेहंमुनिवृंदसेवितम् वृक्षाग्रसंलग्नसुवल्कलाजिनंरामाभिरामं
भरतःसहानुजः ६६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेअष्टमःसर्गः ८
श्रीमहादेवउवाच अथगत्वाश्रमपदसमीपंभरतोमुदा सीतारामपदैर्युक्तंपवित्रमभिशोभनम् १
सतत्रवज्रांकुशवारिजांचितध्वजादिचिन्हानिपदानिसर्वतः ददर्शरामस्यभुवोऽतिमंगलान्यचेष्टय
त्पादरजःससानुजः २ अहोसुधन्योऽहममूनिरामपादारविंदांकितभूतलानि पश्यामियत्पादरजोवि
मृग्यब्रह्मादिदेवैःश्रुतिभिश्चनित्यम् ३ इत्यद्भुतप्रेमरसाप्लुताशयोविगाढचेतारघुनाथभावने आनंद
जाश्रुस्नपितस्तनांतरःशनैरवापाश्रमसन्निधिंहरेः ४ सतत्रदृष्ट्वारघुनाथमास्थितंदूर्वादलश्याममलमा
यतेक्षणम् जटाकिरीटंनववल्कलांबरंप्रसन्नवक्त्रंतरुणारुणद्युतिम् ५

१ तत्रवज्रांकुशकमलपूजितध्वजादि
चिन्हयुतानिपदानिददर्शध्वजेपूजितत्वंस्पष्टरेखत्वंदृष्ट्वा तत्पादचिन्हितदेशरजःसुअचेष्टयत्लुलुठे २ यत्पादरजइत्यादिव्याख्यातंप्राक् ३
अद्भुतोयःप्रेमरसःप्रीतिरसस्तेनाप्लुतोव्याप्तआशयोंऽतःकरणंयस्यरघुनाथभावनेविगाढचेता तत्परचित्तइत्यर्थः ४ ५

त्वरातरयेत्यर्थः ६ ७ तृषार्तागौर्यथाजलंप्रतिगच्छति एवंमातरोराघवंप्रतिजग्मुः ८ साश्रुयथातथाववंदे साचपुत्र मालिंग्यभर्तृवियोगस्मरणेनातीवदुःखिता आसीत् इतिशेषः ९ इतराश्चजननीस्तथासाश्रुनत्वास्थितइतिशेषः १० धन्यो

विलोकयंतंजनकात्मजांशुभांसौमित्रिणासेवितपादपंकजम् तदाभिदुद्राव रघूत्तमंशुचाहर्षाच्चतत्सा द्युगत्वराऽग्रहीत् ६ रामस्तमाकृष्यसुदीर्घबाहुर्दोर्भ्यांपरिष्वज्यसिषिंचनेत्रजैः जलैरथांकोपरि सन्यवेशयत्पुनःपुनः संपरिषस्वजेविभुः ७ अथतामातरः सर्वाः समाजग्मुस्त्वरान्विताः राघवंद्रष्टु कामास्तास्तृषार्तागौर्यथाजलम् ८ रामः स्वमातरंवीक्ष्यद्रुतमुत्थायपादयोः ववंदे साश्रुसापुत्रमा लिंग्यातीवदुःखिता ९ इतराश्चतथानत्वाजननीरघुनंदनः ततः समागतंहृष्टावसिष्ठंमुनिपुंगवम् १० साष्टांगंप्रणिपत्याह धन्योऽस्मीतिपुनःपुनः यथार्हमुपवेश्याह सर्वानेवरघूद्वहः ११ पितामेकुशलीकिं वामांकिमाहातिदुःखितः वसिष्ठस्तमुवाचेदंपितातेरघुनंदन १२ त्वद्वियोगाभितप्तात्मात्वामेवप- रिचिंतयन् रामरामेतिसीतेतिलक्ष्मणेतिममारह १३ श्रुत्वातत्कर्णशूलाभंगुरोर्वचनमंजसा हाहतोऽस्मीतिपतितोरुदन्रामः सलक्ष्मणः १४

स्मितदर्शनादितिभावः यथार्हंयथायोग्यम् ११ पितामेकुश लीतिप्रश्नः स्ववियोगेकुशलमसंभाव्यमित्याशयेनाह किंवेति तथैवसंभावनयाहातिदुःखितः प्राणवियोगजनकयापी ड्यापीडितःकिमाह १२ रामरामेतीत्यादेर्वदन्नितिशेषः १३ कर्णशूलाभंकर्णयोः शूलरोगतुल्यम् १४

घृणाकरदयासमुद्र १५ अतोभृशंरामविलापादप्यधिकमित्यर्थः १६ शांतंवचनैः पूर्वराजवियोगचरितैः संसारानित्यताप्रति
पादकैर्वचनैः तत्वज्ञानोपदेशैश्च १७ जलकांक्षिणोरामइत्यादि १८ इंगुदीतापसतरुः ननुराजायोग्यमेतत्तत्राह वयमिति १९

ततोनुरुरुदुःसर्वामातरश्चतथाऽपरे हातातमांपरित्यज्यक्वगतोऽसिघृणाकर १५ अनाथोऽस्मिमहाबा
होमांकोवालालयेदितः सीताचलक्ष्मणश्चैवविलेपतुरतोभृशम् १६ वसिष्ठःशांतवचनैःशमयामासतां
श्शुचम् ततोमंदाकिनींगत्वास्नात्वातेवीतकल्मषाः १७ राज्ञेददुर्जलंतत्रसर्वेतेजलकांक्षिणे पिंडान्निर्वा
पयामासरामोलक्ष्मणसंयुतः १८ इंगुदीफलपिण्याकरचितान्मधुसंप्लुतान् वयंयदन्नाःपितरस्तदन्नाः
स्मृतिनोदिताः १९ इतिदुःखाश्रुपूर्णाक्षःपुनःस्नात्वागृहंययौ सर्वेरुदित्वासुचिरंस्नात्वाजग्मुस्तथाश्र
मम् २० तस्मिंस्तुदिवसेसर्वेउपवासंप्रचक्रिरे ततःपरेद्युर्विमलेस्नात्वामंदाकिनीजले २१ उपविष्टं
समागम्यभरतोराममब्रवीत् रामराममहाभागस्वात्मानमभिषेचय २२ राज्यंपालयपित्र्यंतेज्येष्ठ
स्त्वंमेपितातथा क्षत्रियाणामयंधर्मोयत्प्रजापरिपालनम् २३ इष्ट्वायज्ञैर्बहुविधैःपुत्रानुत्पाद्यतंत
वे राज्येपुत्रंसमारोप्यगमिष्यसिततोवनम् २४ इदानींवनवासस्यकालोनैवप्रसीदमे मातुर्मेदु
ष्कृतंकिंचित्स्मर्तुंनार्हसिपाहिनः २५

२० २१ २२ पित्र्यंपितुरागतं यथापिताज्येष्ठस्त्वंमेतथापितृसदृशःएवं
चपितरिजीवति यथाराज्यानधिकारस्तथात्वयिजीवत्यपीतिभावः किंच तवाप्ययमेवधर्मइत्याह क्षत्रियाणामिति २३
तस्मादिष्ट्वेति तंतवेवंशाविच्छेदाय २४ यन्मेमातुःकिंचिद्दुष्कृतंतत्स्मर्तुंनार्हसीतिसंबंधः २५ ७ ७

२६ अतिभक्तितः भरतस्यातिभक्तिं दृष्ट्वेत्यर्थः २७ त्वदुक्तं तथैव सत्यमेव तथापि पित्राज्ञापालनं मे आवश्यकमित्याह किंत्विति नव पंच चतुर्दश २८ अखिलं दत्तमित्यब्रवीदित्यन्वयः २९ ३० अतियत्नतः पितृवचनकर्तव्यत्वे हेतुमाह पितुरिति स्वतं

इत्युक्त्वा चरणौ भ्रातुः शिरस्याधाय भक्तितः रामस्य पुरतः साक्षाद्दंडवत्पतितो भुवि २६ उत्थाप्य राघवः शीघ्रमारोप्यांके तिभक्तितः उवाच भरतं रामः स्नेहार्द्रनयनः शनैः २७ शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि त्वयोक्तं यत्तथैव तत् किंतु मामब्रवीत्तातो नव वर्षाणि पंच च २८ उषित्वा दंडकारण्ये पुरं पश्चात्समाविश इदानीं भरतायेदं राज्यं दत्तं मयाखिलम् २९ ततः पित्रैव सुव्यक्तं राज्यं दत्तं तवैव हि दंडकारण्यराज्यं मे दत्तं पित्रा तथैव च ३० अतः पितुर्वचः कार्यमावाभ्यामतियत्नतः पितुर्वचनमुल्लंघ्य स्वतंत्रो यस्तु वर्तते ३१ स जीवन्नेव मृतको देहांते निरयं व्रजेत् तस्माद्राज्यं प्रशाधि त्वं वयं दंडकपालकाः ३२ भरतस्त्वब्रवीद्रामं कामुको मूढधीः पिता स्त्रीजितो भ्रांतहृदय उन्मत्तो यदि वक्ष्यति तत्सत्यमिति न ग्राह्यं भ्रांतवाक्यं यथा सुधीः ३३ श्रीरामउवाच न स्त्रीजितः पिता ब्रूयान्न कामी नैव मूढधीः पूर्वं प्रतिश्रुतं तस्यै सत्यवादी ददौ भयात् ३४

त्रः स्वेच्छाचारी ३१ ३२ कामुकत्वादेव मूढधीः यदि वक्ष्यति यद्वक्ष्यतीत्यर्थः सुधीः पुरुषो यथा भ्रांतवाक्यं सत्यमिति न गृण्हाति तथा त्वयोक्तविशिष्टपितृवाक्यं न ग्राह्यमित्यर्थः ३३ ब्रूयात् उक्तवानित्यर्थः न त्र्यमेकैकमपि तत्रासंभावि किं पुनः समुदितमिति बोधयितुं प्रतिश्रुतं प्रतिज्ञातं भयात् प्रतिज्ञाभंगभयात् ३४ ७ ७

यतोमहतांनरकादप्यधिकासत्याद्भीतिः तेषांफलतोऽप्युपायैतिभयमित्यर्थः अहमपिराघवएवसन् तस्यैकैकेय्यै सत्यंकरोमि वनवा
सादिकमित्येतत्प्रतिश्रुतंवाक्यम् ३५ कथमसत्यंकुर्यामित्यर्थः ३६ तथैवत्वमतिनिधितया त्वहृदेवेत्यर्थः ३७ व्यत्ययंराज्यव-

असत्याद्भीतिरधिकामहतांनरकादपि करोमीत्यहमप्यैतत्सत्यंतस्यैप्रतिश्रुतम् ३५ कथंवाक्यमहं
कुर्यामसत्यंराघवोहिसन् इत्युदीरितमाकर्ण्यरामस्यभरतोब्रवीत् ३६ तथैवचीरवसनोवनेव
स्याम्यसमत्व्रत चतुर्दशसमास्त्वंतुराज्यंकुरुयथासुखम् ३७ श्रीरामउवाच पित्रादत्तं
तवैवेतद्राज्यमह्यवनंददौ व्यत्ययंयद्यहंकुर्यामसत्यंपूर्ववत्स्थितम् ३८ भरतउवाच
अहमप्यागमिष्यामिसेवेत्वांलक्ष्मणोयथा नोचेत्प्रायोपवेशेनत्यजाम्येतत्कलेवरम् ३९ इत्येवं
निश्चयंकृत्वादर्भानास्तीर्यचातपे मनसापिविनिश्चित्यप्राङ्मुखोपविवेशसः ४० भरतस्यापिनि
र्बंधंदृष्ट्वारामोऽतिविस्मितः नेत्रांतसंज्ञांगुरवेचकाररघुनंदनः ४१ एकांतेभरतंप्राहवसिष्ठोज्ञानि
नांवरः वत्सगुह्यंशृणुत्वेदंममवाक्यात्सुनिश्चितम् ४२ रामोनारायणःसाक्षाद्ब्रह्मणायाचितःपुरा
रावणस्यवधार्थायजातोदशरथात्मजः ४३

नवासयोरित्यर्थः ३८ आगमिष्यामिवनमितिशेषः ३९ निश्चयं
कृत्वोवाचेतिशेषः आतपेइत्यनेनसर्वथाजीविताशापरित्यागः प्राङ्मुखउपविवेश संधिरार्षः ४० नेत्रांतसंज्ञां नेत्रांतेना
स्योत्थापनंकुर्विंतिसूचनाम् ४१ ४२ साक्षात् नारायणः सर्वांतर्यामीत्यर्थः ४३ ७ ७

योगमायातच्छक्तिरूपा ४४ ४५ सादशरथस्त्री अत्यंतंरामेप्रीतिमतीच ४६ ४७ ४८ राज्याय राज्यपालनसामर्थ्यलाभाय ४९
५० ५१ नवपंचसमांते ५२ ५३ ५४ स्रवन्नेत्रजलासती आकुला कृतापराधत्वादितिव्याकुलेत्यर्थः राज्यविघातनंराज्यविघा

योगमायापिसीतेतिजाताजनकनंदिनी शेषोऽपिलक्ष्मणोजातोराममन्वेतिसर्वदा ४४ रावणंहंतुकामा-
स्तेगमिष्यंतिनसंशयः कैकेय्यावरदानादियच्चान्यन्निष्ठुरभाषणम् ४५ सर्वदेवकृतंनोचेदेवंसाभाष
येत्कथम् तस्मात्त्यजाग्रहंताततरामस्यविनिवर्तने ४६ निवर्तस्वमहासैन्यैर्भ्रातृभिःसहितःपुरम् रा
वणंसकुलंहत्वाशीघ्रमेवागमिष्यति ४७ इतिश्रुत्वागुरोर्वाक्यंभरतोविस्मयान्वितः गत्वासमीपंरामस्य
विस्मयोत्फुल्ललोचनः ४८ पादुकेदेहिराजेंद्रराज्यायतवपूजिते तयोःसेवांकरोम्येवयावदागमनंतव ४९
इत्युक्त्वापादुकेदिव्येयोजयामासपादयोः रामस्यतेददौरामोभरतायातिभक्तितः ५० गृहीत्वापादुकेदि
व्येभरतोरत्नभूषिते रामंपुनःपरिक्रम्यप्रणनामपुनःपुनः ५१ भरतःपुनराहेदंभक्त्यागद्गदयागिरा
नवपंचसमांतेतुप्रथमेदिवसेयदि ५२ नागमिष्यसिचेद्रामप्रविशामिमहानलम् बाढमित्येवतंरामो
भरतंसन्यवर्तयत् ५३ ससैन्यःसवसिष्ठश्चशत्रुघ्नसहितःसुधीः मातृभिर्मंत्रिभिःसार्द्धंगमनायोपचक्र
मे ५४ कैकेयीराममेकांतेस्रवन्नेत्रजलाकुला प्रांजलिःप्राहहेरामतवराज्यविघातनम् ५५ कृतंम-
यादुष्टधियामायामोहितचेतसा क्षमस्वममदौरात्म्यंक्षमासाराहिसाधवः ५६

नः ५५ मायामोहितचेतसे
त्यनेनवस्तुतोममापराधएवनेतिसूचितमंगीकृत्यापिस्वापराधमाह क्षमस्वेति क्षमैवसारःसर्वगुणप्रधानंयेषामित्यर्थः ५६

संप्रतिमायापगमंध्वनयति त्वमिति नन्वहंमनुष्योनपरमात्मेतिचेत्तत्राह मायेति एषातेमायैवेतिभावः त्वयैवेति तस्मादंतर्याम्येव त्वमितिभावः एवंचत्वत्प्रेरणयैवतथाकृतवत्यामेनापराधइतिध्वनिः ५७ तदेवोपपादयति त्वदिति स्वतोऽस्वतंत्रंत्वत्प्रेरणांवि नाकिंकरोति नकिमपिकरोतीतिभावः कुहकोविस्मापकः गुप्ततयातत्सूत्रचालनेन तन्नर्तनाद्विस्मयोत्पादकइतियावत् ५८

त्वंसाक्षाद्विष्णुरव्यक्तःपरमात्मासनातनः मायामानुषरूपेणमोहयस्यखिलंजगत् त्वयैवप्रेरितोलोकः कुरुतेसाध्वसाधुवा ५७ त्वदधीनमिदंविश्वमस्वतंत्रंकरोतिकिम् यथाकृत्रिमनर्तक्योनृत्यंतिकुहके च्छया ५८ त्वदधीनातथामायानर्तकीबहुरूपिणी त्वयैवप्रेरिताहंचदेवकार्यंकरिष्यता ५९ पापि ष्ठंपापमनसाकर्माचरमरिंदम अद्यप्रतीतोसिममदेवानामप्यगोचरः ६० पाहिविश्वेश्वरानंतजग न्नाथनमोऽस्तुते. छिंधिस्नेहमयंपाशंपुत्रवित्तादिगोचरम् ६१ त्वज्ज्ञानामलखड्गेनत्वामहंशरणंग ता कैकेय्यावचनंश्रुत्वारामःसस्मितमब्रवीत् ६२ यदाहमांमहाभागेनानृतंसत्यमेवतत् मयैवप्रेरि तावाणीतववक्त्राद्विनिर्गता ६३ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमत्रदोषःकुतस्तव गच्छत्वंहृदिमांनित्यंभावयंतीदि वानिशम् ६४

त्वदधीनेति अनेनमायायास्तत्कार्यस्यातिजडत्वंसूचितम् नन्वेवंस्वदुःखफलकंत्वत्प्रेरणंमयाकथंकर्त- व्यंतत्राह देवकार्यंकरिष्यतेति ५९ममययाशेषेषष्ठी प्रतीतोऽसि वास्तवस्वरूपेणज्ञातोऽसि इदमपित्वत्प्रसादादेवेतिभा वः अन्यथादेवानामप्यविषयस्य कथमज्ञानविषयतास्यादितिभावः ६० अतः प्रार्थयतेपाहीति पुत्रवित्तादिविषयस्नेहरू पंपाशमित्यर्थः ६१ त्वज्ज्ञानामलखड्गेनेतिपूर्वान्वयि ६२ ६३ देवकार्यरूपार्थस्यसिद्ध्यर्थमित्यर्थः ६४ ७

मद्भक्त्यासर्वविषयेषुस्नेहत्यागपूर्वमहर्निशंमदा वनमेवमद्भक्तिस्तयाममरागद्वेषाभावान्मत्तोभयंमास्त्वित्याह अहमिति मम द्वेष्योवाप्रियोवानास्ति कल्पकस्येवमायाविनोयथास्वमायाकल्पितपदार्थेषु द्वेषप्रीतिराहित्यम् स्वकल्पितत्वेनमिथ्यात्वनिश्चयात् तथाममापिसर्वत्र मिथ्यात्वनिश्चयात् नद्वेषरागाविति नमत्तस्तेभयमिति भावः तथाप्ययंमेस्वभावइत्याह भजतोऽन्विति

सर्वत्रविगतस्नेहामद्भक्त्यामोक्षसेऽचिरात् अहंसर्वत्रसमदृक्द्वेष्योवाप्रियएववा ६५ नास्तिमेकल्प कस्येवभजतोऽनुभजाम्यहम् मन्मायामोहितधियोमामंबमनुजाकृतिम् ६६ सुखदुःखाद्यनुगतं जानंतिनतुतत्वतः दिष्ट्यामद्गोचरंज्ञानमुत्पन्नंतेभवापहम् ६७ स्मरंतीतिष्ठभवनेलिप्यसेनचक र्मभिः इत्युक्त्वासापरिक्रम्यरामंसानंदविस्मया ६८ प्रणम्यशतशोभूमौययौगेहंमुदान्विता भरत स्तुसहामात्यैर्मातृभिर्गुरुणासह ६९ अयोध्यामगमच्छीघ्रंराममेवानुचिंतयन् पौरजानपदान्स र्वानयोध्यायामुदारधीः ७० स्थापयित्वायथान्यायंनंदिग्रामंययौस्वयम् तत्रसिंहासनेनित्यंपादु केस्थाप्यभक्तितः ७१ पूजयित्वायथारामंगंधपुष्पाक्षतादिभिः राजोपचारैरखिलैःप्रत्यहंनियतव्र तः ७२

अतोनवैषम्यनैर्घृण्ये ६५ ६६ ननुतत्वतःअहंतादृशइतिशेषः भवापहमित्यनेनभयांतरस्यावकाशएवनेतिसूचि तम् ६७ मांस्मरंतीतिष्ठ मांजगदीश्वरकत्वेनस्मरंतीतिष्ठ एवंचसर्वस्मिन् स्वतंत्रत्वाभिमानापगमान्नकर्मभिर्लिप्यसे सोभिमानएव कर्मलेपकइतिभावः ६८ ६९ ७० स्थाप्य स्थापयित्वाआर्षोल्यप् ७१ राजोपचारैः राजयोग्यैःपुष्पादिभीराममिवतेपूजयित्वेत्यर्थः ७२

भरतस्यापिरामसमव्रतत्वमाह फलेति दांतोजितेंद्रियः ७३ ७४ ब्रह्ममुनिः ब्रह्मर्षिः ७५ रामः चित्रकूटाद्रौमुनिभिःसीतयाल
क्ष्मणेनावृतोवसन्नपिकिंचित्कालमेवोपावसदित्यन्वयः एवेत्यस्याध्याहारः नबहुकालमित्यर्थः ७६ तत्रहेतुमाह नागराश्चेति

फलमूलाशनोदांतोजटावल्कलधारकः अधःशायीब्रह्मचारीशत्रुघ्नसहितस्तदा ७३ राजकार्या-
णिसर्वाणियावंतिपृथिवीतले तानिपादुकयोःसम्यक्निवेदयतिराघवः ७४ गणयन्दिवसान्येव
रामागमनकांक्षया स्थितोरामार्पितमनाः साक्षाद्ब्रह्ममुनिर्यथा ७५ रामस्तुचित्रकूटाद्रौवसन्मु
निभिरावृतः सीतयालक्ष्मणेनापिकिंचित्कालमुपावसत् ७६ नागराश्चसदायांतिरामदर्शन
लालसाः चित्रकूटस्थितंज्ञात्वासीतयालक्ष्मणेनच ७७ दृष्ट्वातज्जनसंबाधंरामस्तत्याजतंगिरि
म् दंडकारण्यगमनेकार्यमप्यनुचिंतयन् ७८ अन्वगात्सीतयाभ्रात्रात्वत्रेराश्रममुत्तमम् सर्वत्रसु
खसंवासंजनसंबाधवर्जितम् ७९ गत्वामुनिमुपासीनंभासयंतंतपोवनम् दंडवत्प्रणिपत्याहरामोह
मभिवादये ८० पितुराज्ञांपुरस्कृत्यदंडकानहमागतः वनवासमिषेणापिधन्योऽहंदर्शनात्तव ८१

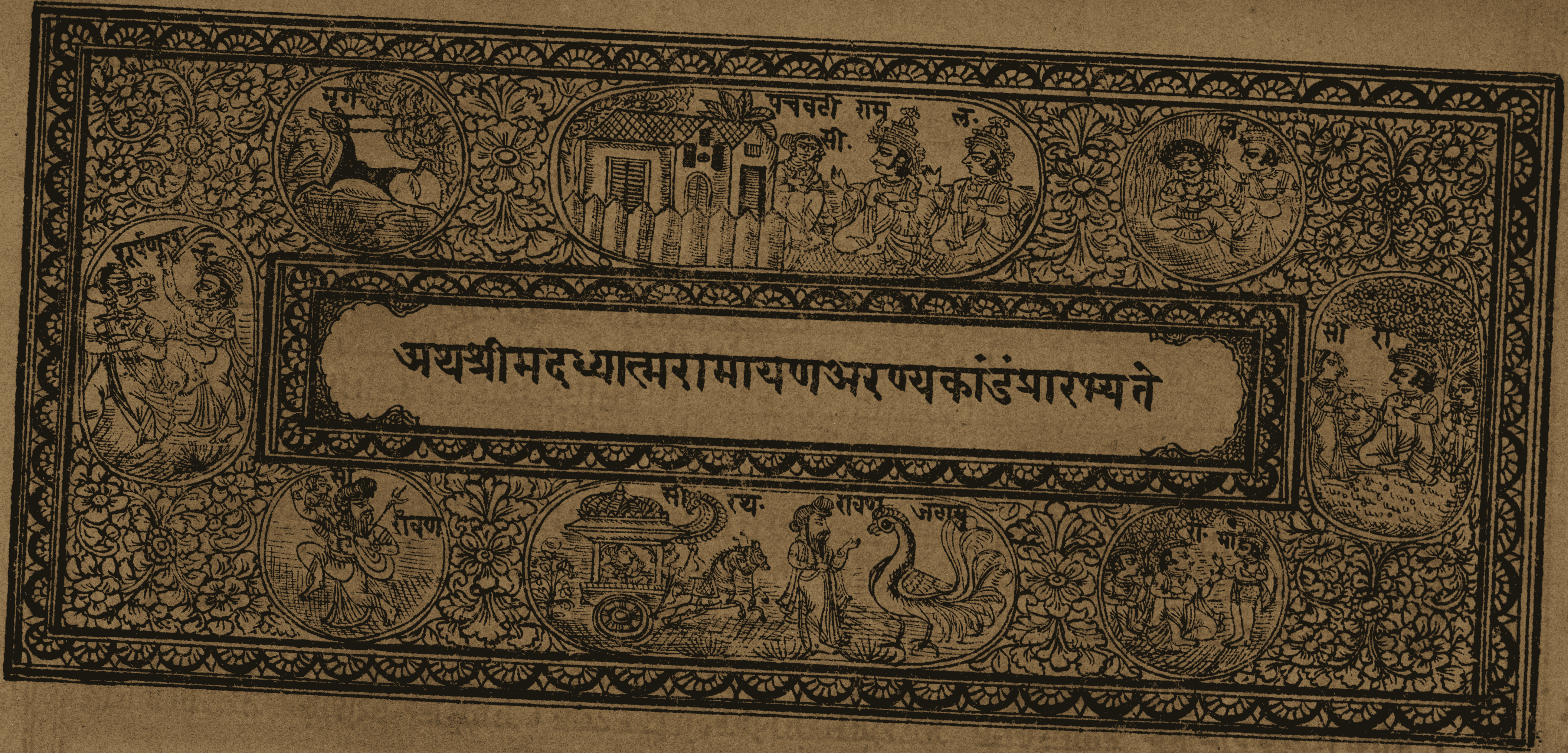
लक्ष्मणेनचेतिसहेतिशेषः ७७ कार्यंरावणवधरूपम् ७८ जनसंबाधवर्जितं नागरजनसंबाधहीनम् ७९ गत्वाअत्र्याश्रममिति
शेषःअत्रिंदंडवत्प्रणम्यरामोऽहमभिवादयेइत्याहेत्यन्वयः ८० प्रसंगादागत्यापित्वद्दर्शनेनाहंधन्यःकिंवक्तव्यंत्वद्दर्शनोद्देशेनैवागतोध
न्यइति ८१

परंहरिमंतर्यामिरूपम् उपासनाभिस्तत्सारूप्यंयेगताः तद्यवच्छेदायपरमिति ८२ लक्ष्मणंचैवेतिहृष्टेतिशेषः वाक्यमब्रवीत् राममितिशेषः ८३
अतीवसंहृष्टा अत्यंतहृष्टतराधर्मवत्सलाधर्मप्रिया ८४ ८५ सीतारामवचनंतथा अवश्यमित्यंगीकृत्य तथाकरोत् तत्समीपगमनमकरोत्
८६ सीतेइतिच्छेदः संधिरार्षः ८७ भक्तिसंयुतासाक्षादीश्वरीयमितिभक्तिमती ८८ नत्यक्ष्यते कदाचिदपीतिशेषः ८९ अथशिक्षयति पातिव्र

श्रुत्वारामस्यवचनंरामंज्ञात्वाहरिंपरम् पूजयामासविधिवद्भक्त्यापरमयामुनिः ८२ वन्यैःफलैःकृतातिथ्यमु
पविष्टंरघूत्तमम् सीताचलक्ष्मणंचैवसंतुष्टोवाक्यमब्रवीत् ८३ भार्यामेऽतीवसंहृष्टाह्यनुसूयेतिविश्रुता तप
श्चरंतीस्थाचिरंधर्मज्ञाधर्मवत्सला ८४ अंतस्तिष्ठतितांसीतापश्यत्वरिनिषूदन तथेतिजानकींप्राहरामोरा-
जीवलोचनः ८५ गच्छदेवींनमस्कृत्यशीघ्रमेहिपुनःशुभे तथेतिरामवचनेनसीताचाऽपितथाकरोत् ८६ दृष्ट्वा
वत्ससीतामत्रिसीतांहस्त्वातिहृष्टधीः अनुसूयासमालिंग्यवत्सेसीतेतिसादरम् ८७ दिव्येददौकुंडलेद्वे निर्मिते
विश्वकर्मणा दुकूलेद्वेददौतस्यैनिर्मलेभक्तिसंयुता ८८ अंगरागंचसीतायैददौदिव्यंशुभानना नत्यक्ष्यतेऽगरा
गेणशोभात्वांकमलानने ८९ पातिव्रत्यंपुरस्कृत्यराममन्वेहिजानकि कुशलीराघवोयातुत्वयासहपुनर्गृहम् ९० भोज
यित्वायथान्यायंरामंसीतासमन्वितम् लक्ष्मणंचतदारामंपुनःप्राहकृतांजलिः ९१ रामत्वमेवभुवनानिविधाय
तेषांसंरक्षणायसुरमानुषतिर्यगादीन् देहान्बिभर्षिनचदेहगुणैर्विलिप्तस्त्वत्तो बिभेत्यखिलमोहकरीचमाया
९२ इतिश्रीम० उमामहे० अयोध्या० नवमः सर्गः ९ अयोध्याकांडेनवसर्गाणांसप्तशतश्लोकाः ७००

त्यमिति अथाशिषमाह
कुशलीति ९० ९१ सुरदेहोवामनादिः मानुषोदेहोरामादिः तिर्यग्देहोमत्स्यादिः नचदेहेतिमायिकत्वादितिभावः त्वत्तोबिभेतीतित्वज्ज्ञाननाश्यत्वा
दितिभावः ९२ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणः० अध्यात्म० अयोध्या० नवमः सर्गः ९

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेअयोध्याकांडःसमाप्तः

अथश्रीमदध्यात्मरामायणअरण्यकांडंप्रारभ्यते

श्रीगणेशायनमः अथेतिदिनंदिनशेषम् १ यत्रदंडकंविपिनंमुनिमंडलमंडितम् तत्रगच्छामहे त्वमाज्ञातुंकृताज्ञं कर्तुम् २ ३
मार्गद्रष्टामार्गदर्शयिता लोकानुसारिणः लोकवदज्ञत्वंनाटयतः ४ वारितः निवर्तध्वमितिप्रार्थितः ५ ६ ७ ८ रामा

श्रीमहादेवउवाच अथतत्रदिनंस्थित्वाप्रभातेरघुनंदनः स्नात्वामुनिंसमामंत्र्यप्रयाणायोप
चक्रमे १ मुनेगच्छामहेसर्वेमुनिमंडलमंडितम् विपिनंदंडकंयत्रत्वमाज्ञातुमिहार्हसि २ मार्ग
प्रदर्शनार्थायशिष्यानाज्ञप्तुमर्हसि श्रुत्वारामस्यवचनंप्रहस्यात्रिर्महायशाः प्राहतत्ररघुश्रेष्ठरा
मरामसुराश्रय ३ सर्वस्यमार्गद्रष्टात्वंतवकोमार्गदर्शकः तथापिदर्शयिष्यंतितवलोकानुसारिणः
४ इतिशिष्यान्समादिश्यस्वयंकिंचित्तमन्वगात् रामेणवारितःप्रीत्याअत्रिःस्वभवनंययौ ५
क्रोशमात्रंततोगत्वाददर्शमहतींनदीम् अत्रेःशिष्यान्उवाचेदंरामोराजीवलोचनः ६ नद्याःसं
तरणेकश्चिदुपायोविद्यतेनवा ऊचुस्तेविद्यतेनौकासुदृढारघुनंदन ७ तारयिष्यामहेयुष्मान्
वयमेवक्षणादिह ततोनाविसमारोप्यसीताराघवलक्ष्मणौ ८ क्षणात्संतारयामासुर्नदींमुनिकु
मारकाः रामाभिनंदिताःसर्वेजग्मुरत्रेरथाश्रमम् ९ तावेत्यविपिनंघोरंझिल्लीझंकारनादितम् ना
नामृगगणाकीर्णंसिंहव्याघ्रादिभीषणम् १० राक्षसैर्घोररूपैश्चसेवितंरोमहर्षणम् प्रविश्यविपिनंघो
रंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ११ इतःपरंप्रयत्नेनगंतव्यंसहितेनमे धनुर्गुणेनसंयोज्यशरानपिकरेदधत् १२

भिनंदिताः रामेणानंदपूर्वकंगच्छतेतिदत्तानुमतयः ९ झिल्लीझंकारोझिल्लीशब्दः १० ११ सहितेनद्वाभ्यांमिलितेनगं
तव्यमित्युक्तमितिशेषः दधत् आदधदित्यर्थः १२

साहित्यप्रकारमेवाह अग्रइति आत्मपरात्मनोर्जीवेश्वरयोर्मध्यगा आश्रयत्वविषयत्वाभ्यां संबद्धा मायेवेत्यर्थः १३ दृष्टमपश
कुनैः सूचितम् ननु शकुनादिषु कोविश्वासस्तत्राह श्रुतपूर्वमिति दंडकारण्ये पूर्वमृषीणां मुखात् श्रुतं रक्षोभयं विद्यते शकु
नैस्तन्निश्चितमित्यर्थः १४ कल्हारशीतोदकादियुक्ता पुष्करिणी तत्रास्ते १५ साशोभना तैर्व्यदृश्यतेत्यर्थः १६ महासत्वं महा

अग्रेयास्याम्यहं पश्चात्त्वमन्वेहि धनुर्धर आवयोर्मध्यगासीता मायेवात्मपरात्मनोः १३ चक्रश्चार
य सर्वत्र दृष्टं रक्षोभयं महत् विद्यते दंडकारण्ये श्रुतपूर्वमरिंदम १४ इत्येवं भाषमाणौ तौ जग्मतुः
सार्द्धयोजनम् तत्रैका पुष्करिण्यास्ते कल्हारकुमुदोत्पलैः १५ अंबुजैः शीतलोदेन शोभमानाव्य
दृश्यत तत्समीपमतो गत्वा पीत्वा तत्सलिलं शुभम् १६ ऊषुस्ते सलिलाभ्याशे क्षणं छायासुपाश्रि
ताः ततो ददृशुरायांतं महासत्वं भयानकम् १७ करालदंष्ट्रवदनं भीषयंतं स्वगर्जितैः वामांसेन्य
स्तशूलाग्रग्रथितानेकमानुषम् १८ भक्षयंतं गजव्याघ्रमहिषं वनगोचरम् ज्यारोपितं धनुर्धृत्वारा
मो लक्ष्मणमब्रवीत् १९ पश्य भ्रातर्महाकायो राक्षसोऽयमुपागतः आयात्यभिमुखं नोग्रे भीरूणांभ
यमावहन् २०

शरीरं सापिानम् १७ करालदंष्ट्रायुतं वदनं यस्य तं वामांसे वामस्कंधे न्यस्त शूलाग्रे ग्रथिता अने
कमानुषा येन तं १८ गजव्याघ्रमहिषमिति समाहारद्वंद्वः ज्या आरोपिता यस्मिन् तं १९ अग्रे संमुखदेशे वर्तमानोऽस्म
दभिमुखमायाति भीरूणां भयमावहन्नित्यनेन नास्माकं भयमिति ध्वनितम् २० ७ ७

अचलइवरामःस्थितइत्यन्वयः २१ २२ २३ वल्कप्रविष्टकवलोपमावित्यनेनसूकरवधलक्षंध्वनयति व्याघ्रादुष्टाहिंस्रजीवाः

सज्जीकृतधनुस्तिष्ठमाभैर्जनकनंदिनि इत्युक्त्वाबाणमादायस्थितोरामइवाचलः २१ सतुहस्वार- मानार्थंलक्ष्मणंजानकींतदा अट्टहासंततःकृत्वाभीषयन्निदमब्रवीत् २२ कौयुवांबाणतूणीरजटा वल्कलधारिणौ मुनिवेषधरौबालौस्त्रीसहायौसुदुर्मदौ २३ सुंदरौबतमेवल्कप्रविष्टकवलोपमौ किमर्थमागतौघोरंवनंव्यालनिषेवितम् २४ श्रुत्वारक्षोवचोरामःस्मयमानउवाचतम् अहंराम स्त्वयंभ्राताल्क्ष्मणोममसंमतः २५ एषासीताममप्राणवल्लभावयमागताः पितृवाक्यंपुरस्कृत्य शिक्षणार्थंभवादृशाम् २६ श्रुत्वातद्रामवचनमट्टहासमथाकरोत् व्यादायवक्त्रंबाहुभ्यांशूलमा- दायसत्वरः २७ मांनजानासिरामत्वंविराधंलोकविश्रुतम् मद्भयान्मुनयःसर्वेत्यक्त्वावनमितोगताः २८ यदिजीवितुमिच्छास्तित्यक्त्वासीतांनिरायुधौ पलायतंनचेच्छीघ्रंभक्षयामियुवामहम् २९ इत्युक्त्वाराक्षसःसीतामादातुमभिदुद्रुवे रामश्चिच्छेदतद्बाहू शरेणप्रहसन्निव ३० ततःक्रोधप रीतात्माव्यादायविकटंमुखम् राममभ्यद्रवद्रामश्चिच्छेदपरिधावतः ३१ पदद्वयंविराधस्यतदद्भु तमिवाभवत् ३२ ततःसर्पइवास्येनग्रसितुंराममापतत् ततोऽर्द्धचंद्राकारेणबाणेनास्यमहच्छिरः ३३

२४ २५ २६ २७ २८ जीवितुमिच्छास्तियुवयोरितिशेषः शीघ्रंपलायतंनोचेद्भक्षयामीत्यन्वयः २९ ३० ३१ ३२ सर्पइवेतिउरसैवेतिभावः ३३

रुधिरौघेणसहतच्छिरोभूतलेपपातेत्यन्वयः ३४ ३५ विराधकायान्निःसृतइतिशेषः विमलांबरंनिर्मलवस्त्रंतेनावृतः चामी
करंसुवर्णम् ३६ भवप्रवाहस्यसंसारप्रवाहस्योपरमोनाशोयस्मात्तम् घृणायाः दयायाः आकरमुत्पत्तिस्थानम् प्रपन्नानांशरणा
गतानांसर्वपीडानाशकम् ३७ राजीवंकमलम् अकारणकोपमूर्तिनानिर्निमित्तकोप मूर्तिना ३८ मेकर्णपुटं त्वदीयंकथामृ

तच्छेदरुधिरौघेणपपातधरणीतले ततःसीतासमालिंग्यप्रशशंसरघूत्तमम् ३४ ततोदुंदुभयोनेदुर्दिवि
देवगणेरिताः ननृतुश्चाप्सरोहृष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः ३५ विराधकायादतिसुंदराकृतिर्विभ्राजमा
नोविमलांबरावृतः प्रतप्तचामीकरचारुभूषणो व्यदृश्यताग्रेगगनेरविर्यथा ३६ प्रणम्यरामंप्रण
तार्तिहारिणंभवप्रवाहोपरमंघृणाकरम् प्रणाम्यभूयःप्रणनामदंडवत्प्रपन्नसर्वार्तिहरंप्रसन्नधीः
३७ विराधउवाच श्रीरामराजीवदलायताक्षविद्याधरोऽहंविमलप्रकाशः दुर्वाससाकारणकोप
मूर्तिनाशप्तःपुरासोद्यविमोचितस्त्वया ३८ इतःपरंत्वच्चरणारविंदयोःस्मृतिःसदामेऽस्तुभवोपशांतये
त्वन्नामसंकीर्तनमेववाणीकरोतुमेकर्णपुटंत्वदीयम् ३९ कथामृतंपातुकरद्वयंतेपादारविंदार्चनमेवकुर्या
त् शिरश्चतेपादयुगप्रणामंकरोतुनित्यंभवदीयमेव ४० नमस्तुभ्यंभगवतेविशुद्धज्ञानमूर्तये आत्मा
रामायरामायसीतारामायवेधसे ४१ प्रपन्नंपाहिमांरामयास्यामित्वदनुज्ञया देवलोकंरघुश्रेष्ठमा
यामांमावृणोतुते ४२ इतिविज्ञापितस्तेनप्रसन्नोरघुनंदनः ददौवरंतदाप्रीतोविराधायमहामतिः ४३

तंपात्वित्यन्वयः पिबत्वित्यर्थः सादरंशृणोत्वित्यर्थः पिबादेशाभावआर्षः ३९ एवंमदंगजातंसर्वंभवदीयमेवास्तु भवत्सेवाप
रमेवास्त्वित्यर्थः ४० आत्मनिस्वस्वरूपे आरमतेतस्मै सर्वदातदनुसंधानवतेइत्यर्थः ४१ इदानींप्रार्थयते मायेत्यादि ४२ ४३

अशेषमायादोषरूपा लोके गुणास्तत्वेन लोके प्रसिद्धास्त्वयामद्दर्शनाज्जिताः अथ त्वं ज्ञानवतां वरो भूत्वा मुक्तो भविष्यसीति शेषः ४४ परं मोक्षं याहि प्राप्नुहि ४५ रामेण रक्षोनिधनं कृतं तेन निधनेन तस्य रक्षसः शापाद्विमुक्तिः कृता तस्यैकं वरदानं च कृतं यतस्तेन पुनरेव विद्याधरत्वं लब्धं अतो रामं गृणन्नरोऽखिलार्थानेति प्राप्नोति ४६ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे श्रीरामवर्मकृतौ अरण्य-

गच्छ विद्याधराशेषमायादोषगुणाञ्जिताः त्वयामद्दर्शनात्सद्यो मुक्तो ज्ञानवतां वरः ४४ मद्भक्तिर्दुर्लभा लोके जाता चेन्मुक्तिदा यतः अतस्त्वं भक्तिसंपन्नः परं याहि ममाज्ञया ४५ रामेण रक्षोनिधनं सुघोरं शापाद्विमुक्तिर्वरदानमेवम् विद्याधरत्वं पुनरेव लब्धं रामं गृणन्नेति नरोऽखिलार्थान् ४६ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे अरण्यकांडे प्रथमः सर्गः १ श्रीमहादेव उवाच विराधे स्वर्गते रामो लक्ष्मणेन च सीतया जगाम शरभंगस्य वनं सर्वसुखावहम् १ शरभंगस्ततो दृष्ट्वा रामं सौमित्रिणा सह आयांतं सीतया सार्द्धं संभ्रमादुत्थितः सुधीः २ अभिगम्य सुसंपूज्य विष्टरेषूपवेशयत् आतिथ्यमकरोत्तेषां कंदमूलफलादिभिः ३ प्रीत्याह शरभंगोऽपि रामं भक्तपरायणम् बहुकालमिहैवासं तपसे कृतनिश्चयः ४ तव संदर्शनाकांक्षी राम त्वं परमेश्वरः अद्य मत्तपसा सिद्धं यत्पुण्यं बहु विद्यते तत्सर्वं तव दास्यामि ततो मुक्तिं व्रजाम्यहम् ५

कांडे प्रथमः सर्गः १ विराधे इति १ आयांतमागतम् २ अभिगम्य सुस्वागमनपूर्वकं तमानीय उपवेशयत् अडभाव आर्षः ३ आसं स्थितः तपसे तपः कर्तुं कृतनिश्चयः ४ तव संदर्शनाकांक्षी इहैवासमिति पूर्वेणान्वयः यतस्त्वं परमेश्वरः मोक्षदः ५

विरक्तः सन् शोभनंपुण्यंहिंसारहितत्वात्तपस्तत्फलंरामस्यसमर्प्यदत्वासहसातत्क्षणमेवचितिंसमारोहयत् समारुहत् निवृत्तभेष
णानिच ६ अशेषहृत्स्थंसर्वांतर्यामिणंसहलक्ष्मणंसमस्तत्वेऽपिचोपसर्जनस्येतिसादेशाभावः ७ स्मृतकामधेनुः स्मृतः सन् का

समर्प्यरामस्यमहत्स्वपुण्यफलंविरक्तः शरभंगयोगी चितिंसमारोहयदप्रमेयंरामंससीतंसहसाप्रण
म्य ६ ध्यायंश्चिरंराममशेषहृत्स्थं दूर्वादलश्यामलमंबुजाक्षम् चीरांबरंस्निग्धजटाकलापंसीता
सहायंसहलक्ष्मणंतम् ७ कोवांदयालुः स्मृतकामधेनुरन्योजगत्यांरघुनायकादहो स्मृतोमया
नित्यमनन्यभाजाज्ञात्वास्मृतिंमेस्वयमेवयातः ८ पश्यामिदानींदेवेशोरामोदाशरथिः प्रभुः दग्ध्वास्व
देहंगच्छामिब्रह्मलोकमकल्मषः ९ अयोध्याधिपतिर्मेस्तुहृदयेराघवः सदा यद्वामांकेस्थितासी
तामेघस्येवतडिल्लता १० इतिरामंचिरंध्यात्वादृष्ट्वाचपुरतः स्थितम् प्रज्वाल्यसहसावन्हिंदग्ध्वाप
चात्मकंवपुः ११ दिव्यदेहधरः साक्षाद्ययौलोकपतेः पदम् ततोमुनिगणाः सर्वेदंडकारण्यवासिनः
आजग्मूराघवंद्रष्टुंशरभंगनिवेशनम् १२ दृष्ट्वामुनिसमूहंतजानकीरामलक्ष्मणाः प्रणेमुः सहसाभूमौ
मायामानुषरूपिणः १३ आशीर्भिरभिनंद्याथरामंसर्वहृदिस्थितम् ऊचुः प्रांजलयः सर्वेधनुर्बाणधरंह
रिम् १४

मधेनुः कल्पतुल्यः सर्वमनोरथपूरकत्वात् यातः आगतः ८ ब्रह्मलोकंउपासकत्वात् मोक्षद्वारभूतम् ९
१० पुरतः स्थितंदृष्ट्वा तादृशमेवहृदयेध्यात्वाच ११ लोकपतेः कार्यब्रह्मणः हिरण्यगर्भस्य शरभंगनिवेशनं तदाश्रम
माजग्मुरित्यन्वयः १२ भूमौदंडवत्पतिताः प्रणेमुः १३ १४ ७ ७ ७

लक्ष्मणं शेषांशमित्यन्वयः १५ अतः भूमिदुःखहरणार्थमवतीर्णत्वात् आदौ खरादिवधेनास्मद्दुःखं मोक्तुमर्हसि १६ सुमि-
त्रासुतजानकीभ्यां सह वनानि द्रष्टुमागच्छ तदा तद्दर्शने सति १७ १८ अस्थिभूतानि आतिशरूक्षाणि १९ २० समाधितः समा-

भूमेर्भारावताराय जातोऽसि ब्रह्मणार्थितः जानीमस्त्वां हरिं लक्ष्मीं जानकीं लक्ष्मणं तथा १५ शेषां-
शं शंखचक्रे हे भरतं सानुजं तथा अतस्त्वादौ ऋषीणां त्वं दुःखं मोक्तुमिहार्हसि १६ आगच्छ यामो मु-
निसेवितानि वनानि सर्वाणि रघूत्तम क्रमात् द्रष्टुं सुमित्रासुतजानकीभ्यां तदा दयास्मासु दृढा भ-
विष्यति १७ इति विज्ञापितो रामः कृतांजलिपुटैर्विभुः जगाम मुनिभिः सार्द्धं द्रष्टुं मुनिवनानि सः १८
ददर्श तत्र पतितान्यनेकानि शिरांसि सः अस्थिभूतानि सर्वत्र रामो वचनमब्रवीत् १९ अस्थीनि केषामे-
तानि किमर्थं पतितानि वै तमूचुर्मुनयो राम ऋषीणां मस्तकानि हि २० राक्षसैर्भक्षितानीश प्रमत्तानां स-
माधितः अंतरायं मुनीनां ते पश्यंतोऽनुचरंति हि २१ श्रुत्वा वाक्यं मुनीनां स भयदैन्यसमन्वितम् प्रतिज्ञामक-
रोद्रामो वधायाशेषरक्षसाम् २२ पूज्यमानः सदा तत्र मुनिभिर्वनवासिभिः जानक्या सहितो रामो लक्ष्मणे-
न समन्वितः २३ उवास कतिचित्तत्र वर्षाणि रघुनंदनः एवं क्रमेण संपश्यन् ऋषीणामाश्रमान्विभुः २४ सुती-
क्ष्णस्याश्रमं प्रागात्प्रख्यातमृषिसंकुलम् सर्वर्तुगुणसंपन्नं सर्वकालसुखावहम् २५

धिना प्रमत्तानां तद्दर्शने पला-
यनाद्यसमर्थानां अंतरायं समाधिरूपमपायत्वमिति पाठे समाधितः प्रमत्तानां हीनानां त्यक्तसमाधीनामित्यर्थः अपायत्वं समाधि-
त्यागरूपं समाधौ हि भगवदेकरूपत्वाद्रक्षांसि नास्कंदंतीति भावः २१ २२ २३ २४ सर्वैर्ऋतुगुणैः संपन्नत्वादेव सर्वकाले सुखजनकम्
२५

भक्त्याप्रेम्णाउत्कंठितेरामस्यपुनःपुनर्दर्शनेच्छावतीलोचनेयस्यसः २५ हेऽभिरामपरमसुंदररामत्वन्मंत्रजापीअहंसततंतवदा-
सदासोभूयामितिशेषः अप्रमेयदेशकालापरिच्छेद्यशिवब्रह्मसमाश्रितचरणसंसारसमुद्रतरणेऽमलपोतरूपौपादौयस्य त्वच्च
रणाश्रितानांसंसारसागरोत्तरणमकिंचित्करमेवेतिभावः २७ सर्वजगतामगोचरोऽपित्वंमलभूतोयःमुद्गलपिंडःशरीरंतत्रयोमो
हःअहंगौरइत्याद्यहंताबुद्धिस्तद्रूपपाशेनानुबद्धंचित्तंयस्यतंमांअद्यत्वन्माययाकृतकलत्रगृहरूपेंऽधकूपेनिमग्नंनिरीक्ष्यत्व

राममागतमाकर्ण्यसुतीक्ष्णःस्वयमागतः अगस्तिशिष्योरामस्यमंत्रोपासनतत्परः विधिवत्पूजयामा
सभक्त्युत्कंठितलोचनः २५ सुतीक्ष्णउवाच त्वन्मंत्रजाप्यहमनंतगुणाप्रमेयसीतापतेशि
वविरिंचिसमाश्रितांघ्रे संसारसिंधुतरणामलपोतपाद रामाभिरामसततंतवदासदासः २७ मामं
द्यसर्वजगतामविगोचरस्त्वंत्वन्माययासुतकलत्रगृहांधकूपे मग्नंनिरीक्ष्यमलमुद्गलपिंडमोहपाशा
नुबद्धहृदयंस्वयमागतोऽसि २८ त्वंसर्वभूतहृदयेषुकृतालयोऽपित्वन्मंत्रजाप्यविमुखेषुतनोषिमायाम्
त्वन्मंत्रसाधनपरेष्वपयातिमायासेवानुरूपफलदोऽसियथामहीपः २९ विश्वस्यसृष्टिलयसंस्थितिहेतु
रेकस्त्वन्माययात्रिगुणयाविधिरीशविष्णू भासीशमोहितधियांविविधाकृतिस्त्वंयद्वद्रविःसलिलपा
त्रगतोह्यनेकः ३०

यमागतोऽसीत्याश्चर्यंतेनकरुणावत्त्वमित्याशयः २८ जाप्यंजपस्तद्विमुखेषुयथामहीपोराजासेवानुरूपफलद
स्तथात्वमसीत्यर्थः २९ विश्वसृष्ट्यादिहेतुस्त्वमेकएव त्रिगुणयामाययोपाधिभूतयात्वमेवविधिरितिईशःशिवइतिविष्णुरितिभासी
त्यन्वयः विविधाकृतित्वंतत्तद्ध्यानादौप्रसिद्धमेवतेषांतथात्वम् तच्चेदमनेकत्वंतवमिथ्यैवेत्याह यद्वदिति ३०

तमसः परतः तद्धीनेशब्दस्तत्त्वप्रधानचित्ते स्थितस्येत्यर्थः दृग्रूपतः दृग्रूपस्यदृष्टेरित्यर्थः सार्वविभक्तिकस्तसिः प्रसन्नःदृ-
ग्विषयः भवसीतिशेषः ३१ अरूपिणः अरूपस्यापि छांदसङ्इतिमायाविडंबनेनमायाव्यवहारेणकृतम् स्पष्टमन्यत् ३२नियत
तसेवितेतिनियमेनसेवितेत्यर्थः मद्भागधेयंमदृष्टारब्धशरीरमितियावत् अनेनशरीराणांपरादृष्टमात्रजन्यत्वंसूचितम्

प्रत्यक्षतोद्यभवत श्चरणारविंदंपश्यामिराम तमसः परतः स्थितस्य दृग्रूपतस्त्वमसतामविगोच-
रोऽपित्वन्मंत्रपूतहृदयेषुसदाप्रसन्नः ३१ पश्यामिराम तवरूपमरूपिणोऽपिमायाविडंबनकृतंसुमनु
ष्यवेषम् कंदर्पकोटिसुभगंकमनीयचापबाणंदयार्द्रहृदयंस्मितचारुवक्त्रम् ३२ सीतासमेतमजिनांब
रमप्रधृष्यंसौमित्रिणानियतसेवितपादपद्मम् नीलोत्पलद्युतिमनंतगुणंप्रशांतंमद्भागधेयमनिशंप्रण
मामिरामम् ३३ जानंतुरामतवरूपमशेषदेशकालाद्युपाधिरहितंघनचित्प्रकाशम् प्रत्यक्षतोद्यममगोच
रमेतदेवरूपंविभातुहृदयेनपरंविकांक्षे ३४ इत्येवंस्तुवतस्तस्यरामः सस्मितमब्रवीत् मुनेजानामितेचि
त्तंनिर्मलंमदुपासनात् ३५ अतोऽहमागतोद्रष्टुंमदृतेनान्यसाधनम् मन्मंत्रोपासकालोकेमामेवशरणंगताः
३६ निरपेक्षानान्यगतास्तेषांदृश्योऽहमन्वहम् स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तुत्वत्कृतंमत्प्रियंसदा ३७

३३ जानंतु अन्येऽपियोगिनइतिशेषः देशेत्यादि देशकालाद्यपरिच्छिन्नमित्यर्थः घनेतिचैतन्यमात्ररूपमित्यर्थः प्रत्यक्षतइतिम
मतुपरिदृश्यमानेऽप्येवमीति नतुपरेवाङ्मनसागोचरेइत्यर्थः ३४ ३५ मदृतेमद्भक्तिंविनेत्यर्थः तलोपश्छांदसः तदेवाह मन्मंत्रेत्यादिना३६
३७

तस्यमेमयिसद्भक्तिः सतीभक्तिर्भवेत् ३८ ३९ चिराहृष्टोमयापीतिशेषः ४० आगस्त्यसंभाषणेलोलमत्युत्कंटेच्छावन्मान
संयस्यसइत्यर्थः ४१ इतिश्रीमत्सकल० अरण्यकांडेद्वितीयःसर्गः २ अथेति अगस्त्यानुजोऽग्निजिव्हनामाक

सद्भक्तिर्मेभवेत्तस्यज्ञानंचविमलंभवेत् त्वंममोपासनादेवविमुक्तोऽसीहसर्वतः ३८ देहांतेममसा
युज्यंलप्स्यसेनात्रसंशयः गुरुंतेद्रष्टुमिच्छामिह्यगस्त्यंमुनिनायकम् किंचित्कालंतत्रवस्तुमनो
मेत्वरयत्यलम् ३९ सुतीक्ष्णोऽपितथेत्याह श्वोगमिष्यसिराघव अहमप्यागमिष्यामिचिराहृष्टोम
हामुनिः ४० अथप्रभातेमुनिनासमेतोरामःससीतःसहलक्ष्मणेन आगस्त्यसंभाषणलोलमान
सःशनैरगस्त्यानुजमंदिरंययौ ४१ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेद्वि
तीयःसर्गः २ श्रीमहादेवउवाच अथरामःसुतीक्ष्णेनजानक्यालक्ष्मणेनच अगस्त्यस्यानुज
स्याशुमध्याह्नेसमपद्यत १ तेनसंपूजितःसम्यक्भुक्त्वामूलफलादिकम् परेद्युःप्रातरुत्थायजग्मुस्तेग
स्त्यमंडलम् २ सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यंनानामृगगणैर्युतम् पक्षिसंघैश्चविविधैर्नादितंनंदनोपमम् ३ ब
ह्मर्षिभिर्देवर्षिभिःसेवितंमुनिमंदिरैः सर्वतोऽलंकृतंसाक्षाद्ब्रह्मलोकमिवापरम् ४ बहिरेवाश्रमस्याथ
स्थित्वारामोऽब्रवीन्मुनिम् सुतीक्ष्णगच्छत्वंशीघ्रमागतंमांनिवेदय ५ अगस्त्यमुनिवर्यायसीतयाल-
क्ष्मणेनच महाप्रसादइत्युक्त्वासुतीक्ष्णःप्रययौगुरोः ६

टि: १ अगस्त्यमंडलंतदाश्रमम् २ ३ देवर्षिभिरि
ति छंदोभंगआर्षः मुनिमंदिरैः सर्वतोऽलंकृतमित्यन्वयः ४ ५ ६ [illegible]

७ व्याख्यातोराममंत्रार्थोयेनतम् भयथौमुनेः समीपमितिशेषः ८ ९ कांक्षमाणः तमेवेत्यनुकर्षः १० ११ १२ सीतयेत्यादेः सहेति

आश्रमांतरयातत्रऋषिसंघसमावृतम् उपविष्टंरामभक्तैर्विशेषेणसमायुतम् ७ व्याख्यातराममंत्रार्थंशिष्येभ्यश्चातिभक्तितः दृष्ट्वागस्त्यमुनिश्रेष्ठंसुतीक्ष्णःप्रययौमुनेः ८ दंडवत्प्रणिपत्याहविनयावनतः सुधीः रामोदाशरथिर्ब्रह्मन्सीतयालक्ष्मणेनच ९ आगतोदर्शनार्थंतेबहिस्तिष्ठतिसांजलिः अगस्त्यउवाच शीघ्रमानयभद्रंतेराममममहृदिस्थितम् तमेवध्यायमानोऽहंकांक्षमाणोऽत्रसंस्थितः १० इत्युक्त्वास्वयमुत्थायमुनिभिःसहितोद्रुतम् अभ्ययात्परयाभक्त्यागत्वाराममथाब्रवीत् ११ आगच्छराममभद्रंतेदिष्ट्यातेऽद्यसमागमः प्रियातिथिर्ममप्राप्तोस्यद्यमेसफलंदिनम् १२ रामोऽपिमुनिमायांतंदृष्ट्वाहर्षसमाकुलः सीतयालक्ष्मणेनापिदंडवत्पतितोभुवि १३ द्रुतमुत्थाप्यमुनिराट्राममालिंग्यभक्तितः तद्गात्रस्पर्शजाल्हादस्रवन्नेत्रजलाकुलः १४ गृहीत्वाकरमेकेनकरेणरघुनंदनम् जगामस्वाश्रमंहृष्टोमनसामुनिपुंगवः १५ सुखोपविष्टंसंपूज्यपूजयाबहुविस्तरम् भोजयित्वायथान्यायंभोज्यैर्वन्यैरनेकधा १६ सुखोपविष्टमेकांतेरामंशशिनिभाननम् कृतांजलिरुवाचेदमगस्त्योभगवानृषिः १७ त्वदागमनमेवाहंप्रतीक्षन्समवस्थितः यदाक्षीरसमुद्रांतेब्रह्मणाप्रार्थितःपुरा १८ भूमेर्भारापनुत्त्यर्थंरावणस्यवधायच तदादिदर्शनाकांक्षीतवरामतपश्चरन् वसामिमुनिभिःसार्द्धंत्वामेवपरिचिंतयन् १९

शेषः १३ तद्गात्रस्पर्शजाल्हादेन स्रवद्यन्नेत्रजलंतेनाकुलः १४ रघुनंदनंरघुनंदनस्येत्यर्थः १५ वन्यैर्भोज्यैर्भोजयित्वेत्सन्वयः १६ १७ १८ हेरामतवदर्शनाकांक्षीतपश्चरन् तदादितत्कालमारभ्यवसामीत्यन्वयः १९ ७ ७

अथभगवत्स्वरूपंशिष्यान्बोधयितुमन्यथात्वशंकावारणायभगवदग्रेएवाह सृष्टेःप्रागिति त्वमेकएवासीः निर्विकल्पःविक
ल्परूपसकलप्रपंचहीनः तत्रहेतुः अनुपाधिकइति उपाध्यसंबद्धइत्यर्थः ननुकिंसर्वथोपाधिर्नास्त्येवेतिनेत्याह त्वदिति अस्त्येव
सा परंतुस्वकल्पितत्वसंबंधहीनासा अतस्त्वमनुपाधिकइत्याशयः १९ अथसृष्टिमुपक्रमते त्वामिति त्वांनिर्गुणमेवसंतं यदासाश
क्तिः स्वकल्पितसंबंधेनत्वामावृणोति त्वत्संबंधामात्मानंमनुते नतुकदाचिदपित्वंतत्संबंधमात्मानंमनुषे ततोनिर्गुणमेवेत्युक्तम् त
दातांमायामव्याकृतमित्याहुः २० तस्यतदवस्थायांनामांतराण्यप्याह मूलप्रकृतिरित्यादि नहुक्तंकपिलेनमूलप्रकृतिरविकृतिरित्या

सृष्टेःप्रागेकएवासीर्निर्विकल्पोऽनुपाधिकः त्वदाश्रयात्वद्विषयामायातेशक्तिरुच्यते १९ त्वामेवनिर्गु
णंशक्तिरावृणोतियदातदा अव्याकृतमितिप्राहुर्वेदांतपरिनिष्ठिताः २० मूलप्रकृतिरित्येकेप्राहुर्मायेतिके
चन अविद्यासंसृतिर्बंधइत्यादिबहुधोच्यते २१ त्वयासंक्षोभ्यमाणासामहत्तत्वंप्रसूयते महत्तत्वादहंका
रस्त्वयासंचोदितादभूत् २२

दिना २१ सात्वत्संबंधमात्मानंमन्वाना अतएवत्वयासंक्षोभ्यमाणा संक्षोभश्चात्रत्वत्कल्पितसंबंध
एवेतिबोध्यम् महत्तत्वमिति सविकारात्प्रधानात्तुमहत्तत्वमजायत महानितियतःख्यातिर्लोकानांजायतेसदेतिस्मृतेः निश्चयोस्या
मितिसाधारणीवृत्तिः एतदभिमानिनिहिरण्यगर्भेऽपिमहानितिशब्दः सर्वेषांस्वस्वबुद्धिरूपाःप्रतिनियतोपाधयश्चास्यैवमह
त्तत्वस्यांशाः अस्यानेकबुद्धिमंडलरूपत्वादितिबोध्यम् त्वयासंचोदितात्प्रेरितान्महत्तत्वादहंकारोऽभूत् सचाहंममेत्य
भिमानवृत्तिकमंतःकरणद्रव्यम् अहंकारोऽभिमानश्चकर्तामंताचसस्मृतइतिकौर्मोक्तेः अभिमानोऽभिमानवृत्तिकइत्यर्थः
॥२२॥

महत्तत्वसंवृतस्तदुपादानकत्वात् यथाघटोमृदा सत्वाद्युपाधिकत्वेनत्रैविध्यम् मूलप्रकृतेस्त्रिगुणत्वेन तत्कार्यत्वान्महत्तत्वस्य त्रिगुणत्वम् सात्विकोराजसश्चैवतामसश्चत्रिधामहानितिस्मृतेः तत्कार्यत्वाच्चाहंकारस्यत्रैविध्यम् एवमग्रेऽपिबोध्यम् २३ सूक्ष्मतन्मात्राणि शब्दस्पर्शरूपरसगंधतन्मात्राणि अतःसूक्ष्मतन्मात्रेभ्यःस्थूलानिभूतानि तत्रशब्दतन्मात्रादाकाशं स्पर्शतन्मात्रात्पूर्वसहितांद्वायुः ताभ्यांसहिताद्रूपतन्मात्रात्तेजः तैःसहिताद्रसतन्मात्राज्जलं एतैः सहिताद्गंधतन्मात्रात्पृथिवीत्याद्यस्मदुरुकृतसांख्यतंत्रवृत्तौविस्तरः तदेवाह क्रमोत्तरगुणानीतिक्रमेणाधिकगुणानि आकाशंशब्दमात्रगुणंवायुः शब्दस्पर्शगुणः तेजः शब्दस्पर्शरूपगुणंजलं शब्दस्पर्शरूपरसगुणंभूः शब्दस्पर्शरूपरसगंधगुणेति २४ राजसादहंकारादिंद्रियाणिराजसा

> अहंकारोमहत्तत्वसंवृतस्त्रिगुणोऽभवत् सात्विकोराजसश्चैवतामसश्चेतिभण्यते २३ तामसात्सूक्ष्मतन्मात्राण्यासन्भूतान्यतःपरम् स्थूलानिक्रमशोरामक्रमोत्तरगुणानिह २४ राजसानींद्रियाण्येवसात्विकादेवतामनः तेभ्योऽभवत्सूत्ररूपंलिंगंसर्वगतंमहत् २५

हंकारोपादानकारणानीत्यर्थः तानिच वाक्पाणिपादपायूपस्थरूपाणि कर्मेंद्रियाणिपंच चक्षुःश्रोत्रत्वग्रसनघ्राणाख्यानिज्ञानेंद्रियाणिपंचेत्येवंदशवचनादानविहरणानंदोत्सर्गाश्चकर्मेंद्रियाणांवृत्तयः ज्ञानेंद्रियाणांचसविकल्पकनिर्विकल्पकोभयरूपज्ञानरूपावृत्तिः तत्रनिर्विकल्पकंकिंचिदिदमितिज्ञानं देवतामनश्चसात्विकाः सात्विकाहंकारोपादानाइत्यर्थः देवताइंद्रियदेवताः ताश्च चक्षुषोरविः श्रोत्रस्यदिक् त्वचोवायुः रसनस्यवरुणः घ्राणस्यांश्विनौ वाचोऽग्निः पाण्योरिंद्रः पादयोरुपेंद्रः पायोर्मित्रः उपस्थस्यकोब्रह्मेति मनइंद्रियमपि अवांतरत्वात् पृथगुक्तम् सूत्ररूपंप्राणादिक्रियाशक्तेः प्राणादेरेवसूत्रव्यवहारात् तदात्मकंहिरण्यगर्भरूपंलिंगंसर्वकार्यकर्तृत्वात् सर्वसूक्ष्मसमष्टिरूपमभवदित्यर्थः २५ ७

ततोविराट्स्थूलसमष्टिरयम् तदाह स्थूलाद्भूतकदंबकादिति इदमिंद्रियादेरप्युपलक्षणम् तस्मादेवविराजःपुरुषात्सर्वं स्थावरंजंगमंअभिव्यक्तमित्यर्थः २६ तत्रजंगममाह देवेत्यादि कालकर्मक्रमेण कालक्रमेणयथाहेमंतेव्रीहयो वसंतेयवादिकर्मक्रमेणकालसहकृतेनातिर्यङ्मनुष्यदेवत्वप्राप्तिः उपाधिभेदेन ब्रह्मादिरूपोऽपित्वमेवेत्याह रजोगुणतः तद्रूपोपाधेःजगतःसर्वकारणंसर्वस्यजगतःकारणमित्यर्थः आर्षत्वात्समासः २७ अस्यलयेनाशनिमित्तंत्वमेवरुद्रस्तमोपाधिकेइत्यर्थः एवंत्वन्मायया

ततोविराट्समुत्पन्नःस्थूलाद्भूतकदंबकात् विराजःपुरुषात्सर्वंजगत्स्थावरजंगमम् २६ देवतिर्यङ्मनुष्याश्चकालकर्मक्रमेणतु त्वंरजोगुणतोब्रह्माजगतःसर्वकारणम् २७ सत्वाद्विष्णुस्त्वमेवास्यपालकःसद्भिरुच्यते लयेरुद्रस्त्वमेवास्यत्वन्मायागुणभेदतः २८ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यावृत्तयोबुद्धिजैर्गुणैः तासांविलक्षणोरामत्वंसाक्षीचिन्मयोऽव्ययः २९ सृष्टिलीलांयदाकर्तुमीहसेरघुनंदन अंगीकरोषिमायांत्वंतदावैगुणवानिव ३० राममायाद्विधाभातिविद्याविद्येतितेसदा प्रवृत्तिमार्गनिरताअविद्यावशवर्तिनः निवृत्तिमार्गनिरतावेदांतार्थविचारकाः ३१

गुणभेदैः सत्वरजस्तमोभिरेवतत्तत्प्राधान्येनबुद्धेर्जाग्रदादयोवृत्तयइत्यर्थः त्वंत्वेतदवस्थात्रयरहितइत्याह तासामिति स्वप्नसुषुप्त्योरभावात्तत्प्रतिद्वंद्विजाग्रदवस्थायाअप्यभावइतिभावः २८ २९ सृष्टिलीलामित्युपलक्षणंस्थित्यादेरपि यदाईहसे इच्छसि तदामायामंगीकरोषि तत्कल्पितंतत्कृतसंबंधंमन्यसे तदावस्तुतोऽगुणोऽपिगुणवानिवाभासीतिशेषः ३० तवमायैवसंसारस्यमोक्षस्यचदानेसमर्थेत्याह रामेति विद्यातत्वज्ञानम् अविद्यासंसारस्थूलकारणम् तदुक्तंमार्कंडेयेन साविद्यापरमामुक्तेर्हेतुभूतासनातनी संसारबंधहेतुश्चसैवसर्वेश्वरेश्वरीति ३१

विद्यामयाः तत्त्वज्ञानप्रधानाः संतोऽपि प्रारब्धकर्मणो विक्षेपेण पुनः पुनस्तदनुसंधानवंत इत्यर्थः ३२ विद्याप्राप्तावसाधारणं हेतुमाह लोकइति ३३ मुक्ताएवतेषांतत्त्वज्ञानस्यावश्यंभावित्वादितिभावः व्यतिरेकमप्याह त्वद्भक्तीति ३४ भक्तिरेवकथमितिचेत्तस्याअपि किंचिद्दुसंकारणमस्तीत्याह किंरामेति तंइत्यस्याग्रतइतिशेषः स्वशिष्यविश्वासार्थंभवदग्रतएतदुक्तिः ३५ साधुस्वरूपज्ञानेएवतत्संगतिः शक्येत्यतस्तल्लक्षणमाह साधवइति समचित्ताः शत्रुमित्रयोरागद्वेषहीनचित्ताः अतएवनिस्पृहाः रागद्वेषकार

त्वद्भक्तिनिरतायेचतेवैविद्यामयाःस्मृताः अविद्यावशगायेतुनित्यंसंसारिणस्तुते विद्याभ्यासरतायेतुनित्यंमुक्तास्तएवहि ३२ लोकेत्वद्भक्तिनिरतास्त्वन्मंत्रोपासकास्तुये विद्याप्रादुर्भवेत्तेषांनेतरेषांकदाचन ३३ अतस्त्वद्भक्तिसंपन्नामुक्ताएवनसंशयः त्वद्भक्त्यमृतहीनानांमोक्षः स्वप्नेऽपिनोभवेत् ३४ किंरामबहुनोक्तेनसारंकिंचिद्ब्रवीमिते साधुसंगतिरेवात्रमोक्षहेतुरुदाहृता ३५ साधवः समचित्तायेनिस्पृहाविगतैषिणः दांताःप्रशांतास्त्वद्भक्तानिवृत्ताखिलकामनाः ३६ इष्टप्राप्तिविपत्त्योश्चसमाःसंगविवर्जिताः संन्यस्ताखिलकर्माणःसर्वदाब्रह्मतत्पराः ३७ यमादिगुणसंपन्नाःसंतुष्टायेनकेनचित् सत्संगमोभवेद्यर्हि त्वत्कथाश्रवणेरतिः ३८

णीभूतस्पृहाहीनाः विगतैषिणः त्यक्तपुत्रवित्तादीच्छाः दांताबहिरिंद्रियनिग्रहवंतः शांताअंतरिंद्रियांतःकरणनिग्रहवंतः विगतैषिणइत्यस्यैवव्याख्यानंनिवृत्ताखिलकामनाइति ३६ इष्टेति समाःहर्षविषादरहिताः संगवर्जिताःदुःसंगरहिताः सन्यस्तेत्यादित्यक्तकाम्यनित्यसकलकर्माणः तदेवाह सर्वदाब्रह्मतत्पराः ३७ यमादयोयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधयोयोगशास्त्रोक्ताः यर्हियदातेषांसत्संगमोभवेत्तदात्वत्कथाश्रवणेरतिः समुदेतीत्यन्वयः ३८ ५

ततोभक्तिरवश्यंममभूयात् लब्धाच्चमानश्यत्वित्याकारश्चित्तवृत्तिविशेषः प्रेमाख्यस्तथाप्रेमवतस्त्वज्ज्ञानंस्फुटमेवोदेतिइत्य-
न्वयः ३९ अयमाद्योमुख्यश्चतुरैः कुशलैः सेवितोमुक्तेर्मार्गः तस्मात् हेराघव त्वयिप्रेमलक्षणासद्भक्तिर्मेसदाभूयात् ४० हेहरेत्व

समुदेतिततोभक्तिस्त्वयिरामसनातने त्वद्भक्तावुपपन्नायांविज्ञानंविपुलंस्फुटम् ३९ उदेतिमुक्तिमा
र्गोयमाद्यश्चतुरसेवितः तस्माद्राघवसद्भक्तिस्त्वयिमेप्रेमलक्षणा ४० सदाभूयाद्धरेसंगस्त्वद्भक्ते
षुविशेषतः अद्यमेसफलंजन्मभवत्संदर्शनादभूत् ४१ अद्यमेक्रतवः सर्वेबभूवुः सफलाःप्रभो
दीर्घकालमयातप्तमनन्यमतिनातपः तस्येहतपसोरामफलंतवयदर्चनम् ४२ सदा मेसीतयासा-
र्धंहृदयेवसराघव गच्छतस्तिष्ठतोवापिस्मृतिःस्यान्मेसदात्वयि ४३ इतिस्तुत्वारमानाथमगस्त्योमु
निसत्तमः ददौचापंमहेंद्रेणरामार्थेस्थापितंपुरा ४४ अक्षय्यौबाणतूणीरौ खड्गोरत्नविभूषितः ज
हिराघवभूभारभूतंराक्षसमंडलम् ४५ यदर्थमवतीर्णोऽसिमाययामनुजाकृतिः इतोयोजनयु-
गमेतुपुण्यकाननमंडितः ४६ अस्तिपंचवटीनाम्ना आश्रमोगोतमीतटे नेतव्यस्तत्रतेकालः शेषोरघु
कुलोद्वह ४७ तत्रैवबहुकार्याणिदेवानांकुरुसत्तम ४८

द्भक्तेषुविशेषतः संगोभूयादित्यनुकर्षः ४१ क्रतवः सफ
लाःबभूवुः त्वद्वीतिरेवक्रतूनांमुख्यंफलम् साच्चमदाश्रमेआगमनात् त्वयाव्यक्तीकृता उक्तमेवार्थंभंग्यंतरेणाह दी
र्घेति ४२ अथस्वेष्टंप्रार्थयते सदाइति ४३ ४४ बाणतूणीरौ बाणपूर्णौ तूणीरौ ४५ ४६ ४७ ४८

अशेषविद्पिमानुष्यंनाटयन् प्रदर्शितंमार्गंययौ ४९ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे अरण्यकांडेटीकायां तृतीयःसर्गः३ मार्गे
इति ददर्श हस्वान्चकिमेतदितिविस्मितः १ २ ३ ४ वत्स्येवसामीत्यर्थः आर्षःप्रयोगः ५ ६ गृध्रमहाराजेतिषष्ठीतत्पु

श्रुत्वातदागस्त्यसुभाषितंवचः स्तोत्रंचतत्त्वार्थसमन्वितंविभुः मुनिंसमाभाष्यमुदान्वितोययौप्रद
र्शितंमार्गमशेषविद्धरिः ४९ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादे अरण्यकांडे तृतीयः
सर्गः३ श्रीमहादेवउवाच मार्गेव्रजन्ददर्शाथशैलशृंगमिवस्थितम् हस्वंजटायुषंरामः
किमेतदितिविस्मितः १ धनुरानयसौमित्रेराक्षसोऽयंपुरःस्थितः इत्याहलक्ष्मणंरामोहनिष्याम्यृषि
भक्षकम् २ तच्छ्रुत्वारामवचनंगृध्रराट्भयपीडितः वधार्होऽहंनतेरामपितुस्तेऽहंप्रियःसखा ३ज
टायुर्नामभद्रंतेगृध्रोऽहंप्रियकृत्तव ४ पंचवट्यामहंवत्स्येतवैवप्रियकाम्यया मृगयायांकदाचित्तुप्र
यातेलक्ष्मणेऽपिच ५ सीताजनककन्यामेरक्षितव्याप्रयत्नतः श्रुत्वातद्गृध्रवचनंरामःसस्नेहमब्रवी
त् ६ साधुगृध्रमहाराजतथैवकुरुमेप्रियम् अत्रैवमेसमीपस्थोनातिदूरेवनेवसन् ७ इत्यामंत्रित
मालिंग्ययययौपंचवटींप्रभुः लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयारघुनंदनः ८ गत्वातेगौतमीतीरेपंचव-
ट्यांसुविस्तरम् मंदिरंकारयामासलक्ष्मणेनसुबुद्धिना ९

रुषः अत्रैववनेवसन्मेप्रियंकुर्वितिसंबंधः ७ आमंत्रितंसम्यक्बोधितंगृध्रमालिंग्येत्यर्थः ८ तेगौतमीतीरे गोदावरी
तीरेगत्वापंचवट्यांपंचवटसमीपेस्थिताः ततस्तत्ररामोलक्ष्मणेनसुविस्तरंमंदिरंकारयामास ९ ७ ७

गंगायाः गंगात्रगौतम्येव १० जनसंबाधोजनसमूहः निष्क्रांतारुजापीडायस्मात्ताहशस्थलेलक्ष्मणेनसह अध्युवासेतिसंबंधः
११ १२ १३ १४ १५ १६ एकांतिकींगतिम् अव्यभिचारिकारणमित्यर्थः १७ ननुमोक्षकारणंज्ञानमितिप्रसिद्धमेवेतित्त्वे
त्स्वरूपमेवप्रश्नविषयइत्याह ज्ञानमिति ज्ञानंश्रवणमननजन्यंविज्ञानंनिदिध्यासनजंभक्तिर्ज्ञानविषयेप्रेमउक्तस्वरूपंवैराग्यं

तत्रतेन्यवसन्सर्वेगंगायाउत्तरेतटे कदंबपनसाम्रादिफलवृक्षसमाकुले १० विविक्तेजनसंबाधवर्जि
तेनिरुजस्थले विनोदयन्जनकजांलक्ष्मणेनविपश्चिता ११ अध्युवाससकरवरामोदेवलोकइवामल-
ः कंदमूलफलादीनिलक्ष्मणोनुदिनंतयोः १२ आनीयप्रददौरामसेवातत्परमानसः धनुर्बाणध-
रोनित्यंरात्रौजागर्तिसर्वतः १३ स्नानंकुर्वत्यनुदिनंत्रयस्तेगौतमीजले उभयोर्मध्यगासीताकुरुतेच
गमागमौ १४ आनीयसलिलंनित्यंलक्ष्मणःप्रीतमानसः सेवतेऽहरहःप्रीत्याएवमासन्सकरवंत्रयः
१५ एकदालक्ष्मणोरामभेकांतेसमुपस्थितम् विनयावनतोभूत्वापप्रच्छपरमेश्वरम् १६ भगवन्श्रो
तुमिच्छामिमोक्षस्यैकांतिकींगतिम् त्वत्तःकमलपत्राक्षसंक्षेपाद्वक्तुमर्हसि १७ ज्ञानंविज्ञानसहितं
भक्तिवैराग्यबृंहितम् आचक्ष्वमेरघुश्रेष्ठवक्तानान्योस्तिभूतले १८ श्रीरामउवाच शृणुवक्ष्यामि
तेवत्सगुह्याद्गुह्यतरंपरम् यद्विज्ञायनरोजह्यात्सद्योवैकल्पिकंभ्रमं १९

तदतिरिक्तेप्रेमाभावरूपम् १८ वैकल्पिकंभ्रमंविकल्पएव
वैकल्पिकं विनयादित्वाट्ठक् शब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्योविकल्पइतियोगसूत्रोक्तविकल्परूपंभ्रमं यथाशशशृंगादि यद्यपितदलीकमे
वतथापिशशशृंगादिशब्दप्रयोगस्ततोबोधश्चभवत्येव तद्वदेवसर्वोपिव्यवहारःसंसाररूपस्तंयज्ज्ञानेनजह्यात् तद्गुह्यंवक्ष्यामीत्यन्वयः
१९

तदुपयोगितयावक्ष्यमाणान्यन्यानिनाममात्रेणक्रमतउद्दिशति आदाविति २० तत्रमायास्वरूपमाह अनात्मनीति आत्मबुद्धिः अहमि
तिबुद्धिः २१ परिकल्प्यते अवस्तुभूतएवदृश्यते अथतादृशशक्तिमत्त्वंमायायाः दर्शयति रूपेइति पूर्वमित्यनेनतयोरूपयोरनादित्वंद
र्शयति २२ केतेरूपेतत्राह विक्षेपावरणेइति विक्षेपशक्तिरावरणशक्तिश्चेत्यर्थः प्रथमंविक्षेपरूपंलिंगंमहत्तत्वमाद्यंयस्यतच्चत
त् ब्रह्मपर्यंतं चतुर्मुखब्रह्मांतमित्यर्थः २३ अपरमावरणरूपं तस्यान्वर्थत्वमाह अखिलमिति सर्वज्ञानरूपावरकत्वात् आ

आदौमायास्वरूपंतेवक्ष्यामितदनंतरम् ज्ञानस्यसाधनंपश्चात्ज्ञानंविज्ञानसंयुतम् २० ज्ञेयंचपर
मात्मानंयज्ज्ञात्वामुच्यतेभयात् अनात्मनिशरीरादावात्मबुद्धिस्तुयाभवेत् २१ सैवमायातयैवासौसं
सारःपरिकल्प्यते रूपेद्वेनिश्चितेपूर्वंमायायाःकुलनंदन २२ विक्षेपावरणेतत्रप्रथमंकल्पयेज्जगत् लिंगा
द्याब्रह्मपर्यंतंस्थूलसूक्ष्मविभेदतः २३ अपरंत्वखिलंज्ञानरूपमावृत्यतिष्ठति माययाकल्पितंविश्वंपरमात्म
निकेवले २४ रज्जौभुजंगवद्भ्रांत्याविचारेनास्तिकिंचन श्रूयतेदृश्यतेयद्यत्स्मर्यतेवानरैःसदा २५ अ
सदेवहितत्सर्वंयथास्वप्नमनोरथौ देहएवहिसंसारवृक्षमूलंदृढंस्मृतम् २६

वरणव्यवहारस्तत्रेतिभावः ननुमा
याकुत्राधिष्ठानेइदंजगत्कल्पितवतीतत्राह परमात्मनीति तद्रूपंचैतन्यमाच्छाद्यजगद्रूपंदर्शितमित्यर्थः २४ तत्रदृष्टांतमाह रज्जा
विति रज्ज्वज्ञानंयथारज्जुमाच्छाद्यभुजंगंकल्पयति तद्वत् विचारे विचारणेऽधिष्ठानतत्त्वज्ञाने २५ सर्वस्यमिथ्यात्वेदृष्टांतौ स्वप्नेति य
थास्वप्नेश्रुतंदृष्टंस्मृतंचसर्वंमिथ्या जागरे अननुभवात् तद्वत् देहएवेति तस्यैवसंसारकारणकर्मोत्पादकत्वादितिभावः २६

तदाह तन्मूलइति अन्यथादेहाभावेनेपुत्रादय आत्मनः किंभवंति नकिमपीत्यर्थः तत्रसूक्ष्मस्थूलदेहौ एकीकृत्याह देहइति स्थूलभूतपंचकः स्थूलदेहः अहंकारबुद्धिदशेंद्रियाणिचमनः पंचतन्मात्राणि इत्येवावानष्टादशात्मकोलिंगदेहः सूक्ष्मः २७ चिदाभासइति तस्यविशेषणम् चिदाभासतेअहमितिबुध्याविषयीक्रियतइत्यर्थः मूलप्रकृतिरीश्वरो देहः एतत्संघस्यजडत्वाद्देहक्षेत्रादिसंज्ञा २८ जीवः सएवपरमात्मा २९ अत्रजीवेपरमात्मनिचतथात्रमानाभावः देशतः कालतश्चपरिच्छेदाभावः अथतद्वि

तन्मूलः पुत्रदारादिबंधः किंतेऽन्यथात्मनः देहस्तुस्थूलभूतानांपंचतन्मात्रपंचकम् अहंकारश्चबुद्धिश्चइंद्रियाणितथादश २७ चिदाभासोमनश्चैवमूलप्रकृतिरेवच एतत्क्षेत्रमितिज्ञेयंदेहइत्यभिधीयते २८ एतैर्विलक्षणोजीवः परमात्मानिरामयः तस्यजीवस्यविज्ञानेसाधनान्यपिमेशृणु २९ जीवश्चपरमात्माचपर्यायोनात्रभेदधीः मानाभावस्तथादंभहिंसादिपरिवर्जनम् ३० पराक्षेपादिसहनंसर्वत्रावक्रतातथा मनोवाक्कायसद्भक्त्यासद्गुरोः परिसेवनम् ३१ बाह्याभ्यंतरसंशुद्धिः स्थिरतासत्क्रियादिषु मनोवाक्कायदंडश्चविषयेषुनिरीहता ३२ निरहंकारताजन्मजराद्यालोचनंतथा असक्तिः स्नेहशून्यत्वंपुत्रदारधनादिषु ३३

ज्ञानसाधनान्याह दंभेत्यादि ३० परेति परकृताक्षेपादिर्निंदादितत्सहनं मनोवाक्कायकृत सद्भक्त्याप्रेम्णा सद्गुरुसेवनम् ३१ बाह्याभ्यंतरसंशुद्धिः उक्तरूपैवसत्क्रियादिषुस्थिरता अवश्यकर्तव्यताबुद्धिः परानिष्टाचिंतनं मनोदंडः पराक्षेपाकरणंवाग्दंडः पराहिंसाकायदंडः निरीहताइच्छाराहित्यम् ३२ जन्मजराद्यालोचनं परेषांतदालोचन मूलकंवैराग्यम् पुत्रादिष्वसक्तिः तस्यैवव्याख्यानंस्नेहशून्यत्वम् ३३ ५ ७

चित्तस्यसमताहर्षविषादराहित्यम् अनन्यविषयातन्मात्रविषया ३४ जनसंबाधोजनसमूहः प्राकृतैःसांसारिकैः अरतिःअ
प्रीतिः ३५ आत्मज्ञानेतत्साधनेश्रवणादावुद्योगः आदरपूर्वकोयत्नः वेदांतार्थस्यावलोकनंश्रवणंविचारश्चविपर्ययःसं-
सारः ३६ बुद्ध्यादिभ्योविलक्षणइत्यादिनिश्चयम् ३७ येनज्ञानेनययाशब्दादिजवृत्त्यासंवित्तेलभते तज्ज्ञानमितिमेनिश्चि

इष्टानिष्टागमेनित्यंचित्तस्यसमतातथा मयिसर्वात्मकेरामेह्यनन्यविषयामतिः ३४ जनसंबाध
रहितशुद्धदेशनिषेवणम् प्राकृतैर्जनसंघैश्चह्यरतिःसर्वदाभवेत् ३५ आत्मज्ञानेसदोद्योगोवे
दांतार्थावलोकनम् उक्तैरेतैर्भवेज्ज्ञानंविपरीतैर्विपर्ययः ३६ बुद्धिप्राणमनोदेहाहंकृतिभ्योविल
क्षणः चिदात्माहंनित्यशुद्धोबुद्धएवेतिनिश्चयम् ३७ येनज्ञानेनसंवित्ते तज्ज्ञानंनिश्चितंचमे वि
ज्ञानंचतदेवैतत्साक्षादनुभवेद्यदा ३८ आत्मासर्वत्रपूर्णःस्याच्चिदानंदात्मकोऽव्ययः बुद्ध्याद्युपा-
धिरहितःपरिणामादिवर्जितः ३९ स्वप्रकाशेनदेहादीन्भासयन्ननपावृतः एकएवाद्वितीयश्चस
त्यज्ञानादिलक्षणः ४०

तंनिश्चयः तदेवैतत् यदासाक्षादनुभवेत् निदिध्यासनपरिपाके अपरोक्षमनुभवेत्तदाविज्ञा
नमित्युच्यते ३८ अथात्मनउक्तंबुद्ध्यादिभ्योवैलक्षण्यंदर्शयति आत्मेति चिदेवानंदस्तदात्मकः यद्वा चित् आनंदसमृ
द्धिस्तदात्मकः बुद्ध्याद्युपाधिभिस्तद्धर्मैरागादिभीरहितः हीनः परिणामोरूपांतरापत्तिः तद्वर्जितः आदिपदेनजडत्वभास्य
त्वादि ३९ सएवसर्वभासकइत्याह स्वप्रकाशेनेति सत्यज्ञानादीति सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेत्यादिश्रुत्युक्तलक्षणः ४० ७

स्वप्रभः स्वभासेनइतरभासकानपेक्षद्रष्टासर्वसाक्षीविज्ञानेनप्रागुक्तेनावगम्यतेविषयीक्रियतेतस्यज्ञानस्यमुख्यंकारणमाह आ
चार्येति आचार्यकृततत्त्वमस्यादिशास्त्रोपदेशात् जीवपरयोरात्मनोर्यदैक्यज्ञानंतदपरोक्षानुभवः भवेत् तदैवमूलाविद्या-
कार्यस्थूलंकरणमिंद्रियं तैः सहपरमात्मनिलीयते ४१ ४२ सैवावस्थामुक्तिर्मूलाविद्यालयएवमुक्तिरित्यर्थः ४३ आत्मनः शुद्ध
स्यसर्वथाऽविद्याऽस्पृष्टस्यभेदरहितस्यऐक्यज्ञानमविद्यालयइत्यपिव्यवहारः कंठचामीकरन्यायेनगौणइत्यर्थः यथाकंठस्थंचा

असंगः स्वप्रभोद्रष्टाविज्ञानेनावगम्यते आचार्यशास्त्रोपदेशादैक्यज्ञानंयदाभवेत् ४१ आत्मनो
जीवपरयोर्मूलाविद्यातदैवाहि लीयतेकार्यकरणैः सहैवपरमात्मनि ४२ सावस्थामुक्तिरित्युक्ता
ह्युपचारोऽयमात्मनि इदंमोक्षस्वरूपंतेकथितंरघुनंदन ४३ ज्ञानविज्ञानवैराग्यसहितंमेपरात्म
नः किंत्वेतद्दुर्लभंमन्येमद्भक्तिविमुखात्मनाम् ४४ चक्षुष्मतामपियथारात्रौसम्यक्नदृश्यते पदंदीप
समेतानांदृश्यतेसम्यगेवहि ४५ एवंमद्भक्तियुक्तानामात्माससम्यक्प्रकाशते मद्भक्तेः कारणंकिंचि
द्वक्ष्यामिशृणुतत्त्वतः ४६

मीकरमन्यत्रान्विष्यति नष्टंतदितिबुध्द्या अरेकंठेएवास्तेइतिकेनचिदुक्तेलब्धंतदिति
व्यवहरति नहतु एवंज्ञानादिसहितंमेपरात्मनोमोक्षस्वरूपंतेकथितम् यामोक्षावस्थोक्तातदेवमेस्वरूपमित्यर्थः मद्भक्ति
विमुखात्मनां मत्प्रेमहीनानाम् ४४ यथा सनेत्राणामपिरात्रौपदंचोरादिपदंनदृश्यते नदृग्विषयंभवति दीपसमेतानांतुतेषां
तत्तदृग्विषयंभवति ४५ एवंभक्तियुक्तानांसम्यक्मत्प्रकाशोभवति ४६

अथप्रतिज्ञातानिभक्तिकारणान्याह मद्भक्तेति मद्भक्तानांनिरंतरमित्यत्रसेवेत्यनुषज्यते एकादश्युपवासादितदनुष्ठानमित्यर्थः
ममयानिपर्वाणि उत्सवदिनानि रामनवम्यादीनितेषामनुमोदनं तेषूत्सवकरणम् ४७ परिनिष्ठातत्परता ४८ ततोमद्भक्तेर-
धिकंज्ञानसाधनंकिमवशिष्यते नकिमपीत्यर्थः ४९ तदेवस्फुटमाह अतइति ५० ५१ ५२ अज्ञानपटलकृतंध्वांतमित्य-

मद्भक्तसंगोमत्सेवामद्भक्तानांनिरंतरम् एकादश्युपवासादिममपर्वानुमोदनम् ४७ मत्कथाश्रवणेपा
ठेव्याख्यानेसर्वदारतिः मत्पूजापरिनिष्ठाचममनामानुकीर्तनम् ४८ एवंसततयुक्तानांभक्तिरव्य
भिचारिणी मयिसंजायतेनित्यंततःकिमवशिष्यते ४९ अतोमद्भक्तियुक्तस्यज्ञानंविज्ञानमेवच
वैराग्यंचभवेच्छीघ्रंततोमुक्तिमवाप्नुयात् ५० कथितंसर्वमेतत्तेतवप्रश्नानुसारतः अस्मिन्मनःसमा
धाययस्तिष्ठेत्सतुमुक्तिभाक् ५१ नवक्तव्यमिदंयत्नान्मद्भक्तिविमुखायहि मद्भक्तायप्रदातव्यमाहूया
पिप्रयत्नतः ५२ यइदंतुपठेन्नित्यंश्रद्धाभक्तिसमन्वितः अज्ञानपटलध्वांतंविधूयपरिमुच्यते ५३ भ
क्तानांममयोगिनांसुविमलस्वांतातिशांतात्मनांमत्सेवाभिरतात्मनांचविमलज्ञानात्मनांसर्वदा सं-
गंयःकुरुतेसदोद्यतमतिःसत्सेवनानन्यधीर्मोक्षस्तस्यकरेस्थितोहमनिशंदृश्योभवेनान्यथा ५४
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेचतुर्थःसर्गः ४

र्थः ५३ ममभक्तानामतएवयोगि
नांमद्भक्तियोगवतांसुविमलंस्वांतंहृदयंयेषांतेचतेःतिशांतात्मानश्चातिशांतचित्ताश्चतेषांमत्सेवायामभिरतंप्रीतियुतं आत्माचित्तंयेषां
विमलज्ञानरूपआत्मायेषांज्ञानविषयस्तेषामुद्यताज्ञानविषयेउद्यमशालिनीमतिर्यस्यसः सतांसेवनेऽनन्यधीस्तत्परइत्यर्थः तस्यानिश
महंदृश्योभवे आत्मनेपदमार्षम् नान्यथाताहृशसंगंविनानमद्दर्शनंनापिमोक्षइत्यर्थः ५४ इत्यध्यात्मटीकायांचतुर्थःसर्गः ४

[OrderDescription]
,CREATED=31.12.19 10:55
,TRANSFERRED=2019/12/31 at 11:06:35
,PAGES=75
,TYPE=STD
,NAME=S0002425
,Book Name=M-2420(2)-ATHSHRIMAD ADHYATAMAY RAMAYAN AYODHYA KAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF

FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF

FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF

FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,